

LAUSERAKENTEEEN KUNVAAMISESTA I

JOHDANTO

Larkoitukseni on esitellä sanojen tai morfeemien merkityksiin, sana- tai morfeemidependenssiin ja sanojen tai morfeemien semanttisiin suhteisiin perustuvaa kielenkuvausmalliani ja perustella sen paremmuutta muotoon perustuviin kielioppimalleihin verrattuna synkronian, diakronian ja typologian kannalta; tällaisia muotoon perustuvia malleja ovat perinteinen lauseenjäsennykseen perustuva kielioppi (muodollisina kriteereinä esimerkiksi morfologia ja sanajärjestys) ja erityisesti generatiivinen kielioppi (muodollisena kriteerinä kategoriakonfiguraatio).¹ Generatiivisen kieliopin tavoin tässä esiteltävä malli pyrkii olemaan eksplisiittinen ja formaalistamaan lauseen kuvaukset puukuvaimiksi². Kuten lauseopissa yleensä, keskeisiä tehtäviä on lauseenjäsenten ja lauseenjäsenkategorioiden määrittely, jossa muodollisten ominaisuuksien (morfologia, positio) asemesta käytän pääasiallisina kriteereinä lauseen elementtien semanttisia suhteita ja muodollisia ominaisuuksia vasta jaottelun alemmalla tasolla. En pyri kiistämään muodollisten kriteerien olemassaoloa, mutta niiden merkitystä lauseanalyysin pääasiallisina kriteereinä on nähdäkseni liioiteltu. Muodolliset kriteerit ovat kuitenkin keskeisiä esimer-

¹ Perinteisen kieliopin implementaationa pidän esimerkiksi Maria Vilkanan kirjassa Suomen lauseopin perusteet (1996) esitettyä luonnosta suomen kielen lauseopin kuvaamiseksi. Generatiivisväritteinen on taas Auli Hakulisen ja Fred Karlssonin kirja Nykysuomen lauseoppia (1979); kirjan generativismi on kuitenkin eräänlaista pintasilausta, kun taas siinä oleva kielen ilmiöiden pohdinta on lähellä perinteistä lauseoppia. Viimeaikaisista suomea koskevista generatiivisista tutkimuksista voisi mainita Diane Nelsonin tutkielman Grammatical Case Assignment in Finnish (1998), joka edustaa lähinnä generatiivisen kieliopin *principles and parameters* -versiota.

² Kiitän Esa Itkosta eri vaiheissa saamastani myönteisestä palautteesta. Bernard Comrien ja Martin Haspelmathin kanssa olen käynyt hedelmällisiä keskusteluita mallini yksityiskohdista. Kiitän myös Raimo Anttilaa, Ida Toivosta ja Diane Nelsonia sekä Jaakko Anhavaa ja Merja Karjalaista kirjoitustani ja kuvausmalliani koskevista rakentavista huomautuksista. Erityisen kiitollinen olen tämän kirjoituksen anonyymeille arvioijille, joiden huomautukset ovat auttaneet selkiyttämään kirjoituksen argumentointia ja parantamaan sen esitystekniikkaa. Lopullinen versio on toivottavasti luettavuudeltaan heidän arvioimaansa parempi.

kiksi subjektin ja objektin erottamisessa ja lausekkeen pääelementin (pääsanan/päämorfeemin) määrittämisessä.

Sovellan seuraavassa malliani pääasiassa suomeen, mutta se on sovellettavissa yhtä lailla mihin muuhun kieleen tahansa; (pohjois)saameen olen soveltanut sen morfeemi-dependenssiversiota muualla (Sammallahti 2001), ja saamesta on seuraavassa esimerkkejä silloin, kun se valaisee käsiteltävää asiaa paremmin kuin suomi. Käytännön syistä kirjoitus jakautuu kahteen osaan, joista ensimmäisessä käsittelen mallin perusteita ja suomen lauseenjäsenjärjestelmää. Toisessa osassa käsittelen lyhyesti mallin muita ominaisuuksia, kuten etävaikutussuhteiden kuvaamista ja sanajärjestyksen kuvaamista, sekä sijoitan sen kieliopin teoriaa koskevaan keskusteluun. Tämä osa ilmestyy Virittäjän seuraavassa numerossa.

Erotan aluksi melko lailla perinteisesti seuraavat viisi *virkkeenjäsenkategoriaa*:

1) lauseen ytimeen kuuluvat *lauseenjäsenet* (sanan laajemmassa mielessä; lauseenjäseniä ovat tällöin paitsi predikaattori³ ja verbin dependenssiin eli proposition kuuluvat *primaarit lauseenjäsenet*, kuten subjekti, objekti, predikaatiivi ja erilaiset adjunktiivit, myös sellaiset näitä modifioivat *sekundaarit lauseenjäsenet* kuin adjektiiviattribuutti, appositio omine dependentteineen jne.),

2) *lauseoperaattorit* (kuuluvat lauseeseen mutta eivät verbin dependenssiin eli proposition⁴, ilmaisevat lauseen illokutiivisen funktion; tällaisia ovat esimerkiksi kysymysmorfeemit *-ko/-kö*),

3) *subordinaattorit* (integroivat alisteisia lauseita proposition lauseenjäseniksi; näitä ovat alistuskonjunktiot, kuten *että, kun, koska* jne.),

4) *koordinaattorit* (konstituenttien tai lauseiden välisiä virkkeenjäseniä, jotka kuuluvat virkkeen rakenteeseen, mutta vain lauseiden- tai lausekkeidenvälisinä. Ne eivät ole dependenttejä eivätkä siksi kuulu varsinaisesti mihinkään proposition, vaan yhdistävät lauseita tai lausekkeitä; esimerkiksi *ja, mutta*),

5) *lausepartikkelit* (kuuluvat lauseeseen mutta eivät proposition, ilmaisevat lähinnä pragmaattisia seikkoja kuten puhujan asennetta sanomaansa, esimerkiksi *näemmä, -han/-hän*) ja

6) *virkkeenlisäkkeet* (eivät kuulu virkkeeseen rakenteellisesti mutta kylläkin pragmaattisesti; ne voivat ilmaista esimerkiksi puhujan asennetta sanottavaansa (interjektiot: *ohoh, voi, no*) tai puhuteltavaa (vokatiivit: *Matti, tule!*)

Kategorioita 1–5 voidaan nimittää yhteisesti varsinaisiksi virkkeenjäseniksi. Keskityn esityksessäni lauseenjäseniin (kategoria 1), mutta käsittelen myös koordinaattoreita.

³ Kuten tunnempana käy ilmi, tarkoitan *predikaattorilla* suunnilleen samaa kuin perinteisessä suomen kieliopissa tarkoitetaan predikaatilla. Predikaattorina voi olla (finiittinen tai infiniittinen) sisältöverbi (*Matti tulee*), apuverbi ja sen dependenttinä oleva sisältöverbi (*Matti ei tule*) tai useamman erilaisen apuverbin ja sisältöverbin hierarkia (*Matin ei pitänyt tulla, Matti ei tainnut nauraa höröttää*). Predikaatin käsite taas lankeaa pääosin yhteen predikaattorin käsitteen kanssa, mutta sisältää edellä mainittujen tapausten (joiden verbilauseke on siis sekä predikaatti että predikaattori) lisäksi kopulan predikaatiiveineen. Näin esimerkiksi lause *Matti on taitava* sisältää predikaattorin *on*, predikaatiivin *taitava* ja predikaatin *on taitava*. Predikaatin käsite on siis tässä esityksessä laajempi kuin perinteisessä suomen kieliopissa, mutta lähestyy klassista predikaatin käsitettä.

⁴ *Propositiolla* tarkoitan lauseen niitä osia, jotka ilmaisevat lauseen propositionaalisen sisällön, toisin sanoen predikaattoria dependentteineen. Näin esimerkiksi finiittilause *Matti meni eilen Tuiraan* on propositio, samoin infiniittilauseke *Matin menneen eilen Tuiraan* lauseessa *Maija sanoi Matin menneen eilen Tuiraan*. ▷

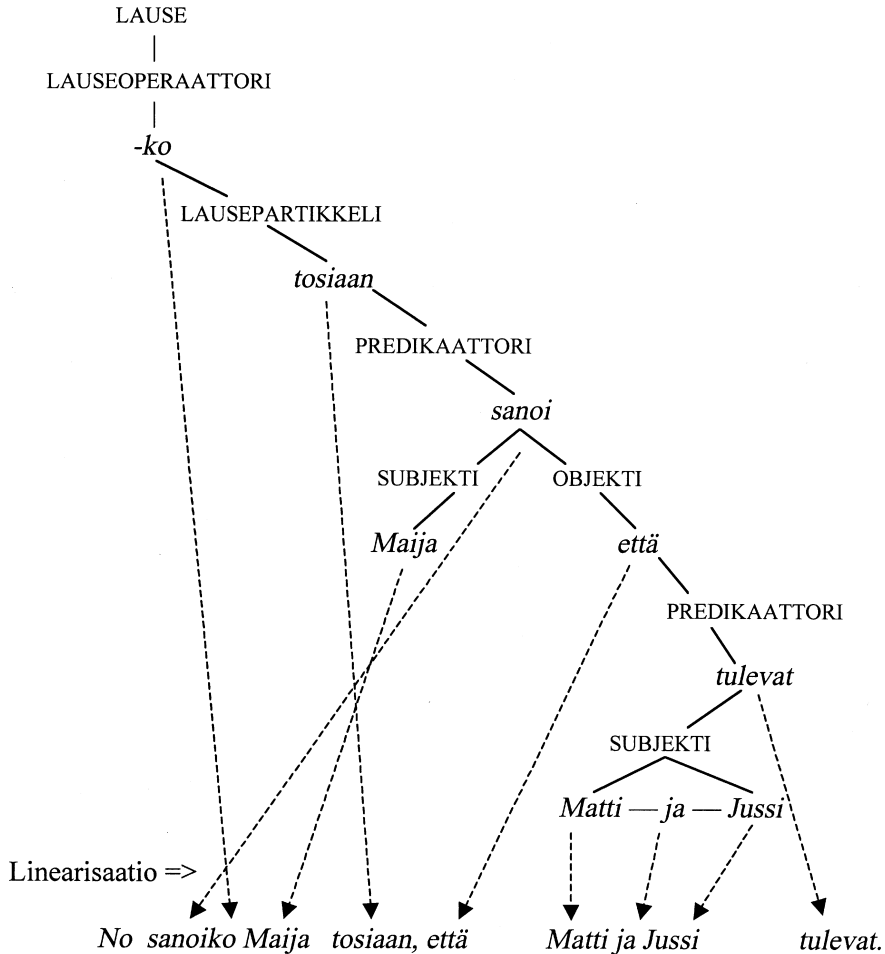
Kielioppimallit ovat perinteisestä kieliopista generatiivin kieliopin eri versioihin saakka (lähes) yksimielisiä sen suhteen, että lauseen rakenne on *dependenssijierarkia*, jossa *elementillä* (esimerkiksi generatiivisessa traditioissa kategoriolla, muissa yleensä sanalla tai morfeemilla) voi olla useampia *dependenttejä*, mutta jossa elementti voi olla vain yhden elementin dependentti (näin jo Lucien Tesnière 1959). Tästä seuraa, että dependenssijierarkian huipulla on yksi elementti. Ei-kategorialisissa kieliopeissa kuten valenssikieliopissa (ks. esim. Erben 1958) tällaisena on tavallisesti pidetty finiittiverbiä, ja lauseen ytimeenä olevan finiittisen proposition suhteen tämä pitääkin paikkansa. Jos otetaan huomioon lauseeseen rakenteellisesti kuuluvat mutta proposition ulkopuoliset elementit, dependenssijierarkian huippuna voi olla lauseoperaattori (esim. *-ko/-kö* jne.) tai modaalinen lausepartikkeli (esim. *-han/-hän, -pa/-pä, tosiaan, näet* jne.); jos nämä puuttuvat, lauseen dependenssijierarkian huipulla on finiittiverbi. Viimein koordinaattorit (*ja, mutta, tai* jne.) ja subordinattorit (esim. *että, kun*) voivat yhdistää kaksi tai useampia dependenttejä (lauseita, lausekkeita, sanoja) laajemmiksi yksiköiksi (ks. kuviota 1 viereisellä sivulla).

Muuten dependenssijierarkian elementtejä ovat sanat tai vaihtoehtoisesti morfeemit. Lauseiden rakennetta *konfiguraatiosuhteina* kuvaavia malleja ei juuri ole, vaikka esimerkiksi Kenneth Piken tagmemiikassa (esim. Pike 1982) onkin tällaisia piirteitä; pääasiassa sekin perustuu hierarkkiseen dependenssiin. Korrelaatiosuhteiden avulla taas voidaan kiellissä kuvata esimerkiksi foneemiparadigman rakennetta.

Kahden elementin dependenssisuhteessa hierarkkisesti ylempi on *pääelementti* (pääsana/päämorfeemi), alempi dependentti; tietyn elementin dependentit ovat keskenään *kodendenttejä*. Dependenssijierarkiassa elementti voi olla yhtä aikaa sekä pääelementti (suhteessa alempaan elementtiin, toisin sanoen sanaan tai morfeemiin) että dependentti (suhteessa ylempään elementtiin). Pääelementin ja dependentin välillä on *sidos*; sidoksen laji ilmaistaan puukuvaimessa *leimalla*, joka spesifioi dependentin piirteet (lauseopillinen funktio (SUBJEKTI, APPOSITIO jne.), semanttinen funktio (MODIFIOINTI, KVANTIFIOINTI jne.), semanttinen rooli (TEKIJÄ, MUUTTUJA, KOKIJA), muodolliset ominaisuudet kuten morfologia ja positio).

Dependentit voidaan yhdistää pääelementtiinsä kolmen eri kriteerin perusteella: a) *semanttisen funktion* (dependentillä on semanttinen funktio pääsanansa suhteen), b) *semanttisen roolin* (dependentin referentillä on semanttinen rooli pääsanansa asettamassa tilanteessa) ja c) *morfologian* perusteella (lausekkeen pääsana on lausekkeen syntaktisen roolin edellyttämässä muodossa, mutta ei välttämättä pääsanana dependentti; tämän mukaan esimerkiksi *kolme* on pääsana lausekkeessa [*siellä oli*] *kolme koiraa*).

Havainnollisuuden vuoksi käytän tässä esityksessä lauseen elementteinä sanoja enkä morfeemeja. Olen muualla perustellut (synkronisten) morfeemien käyttöä lauseen elementteinä; se muun muassa mahdollistaa kielen semantiikan, syntaksin, morfologian ja morfofonologian kuvauksen integroinnin samaan lingvistiseen yhtenäisyysmalliin (ks. Sammallahti 2001), jossa funktioista ja merkityksistä riippumatonta autonomista syntaksia ei enää ole. Autonominen syntaksi on eri aikoina ilmennyt muun muassa strukturalismina ja generativismina sekä viime aikoina Suomessakin muodikkaaksi tulleen konstruktiokielioppina, jonka mukaan sanat toteuttavat *konstruktioita* sijoittumalla niihin sekä pääsanaksi että dependenteiksi (ks. esim. Leino ym. 2001). Konstruktiokieliopista on kuitenkin lyhyt askel ei-autonomiseen syntaksiin, jossa ilmauksen morfeemien merkitys ja funktiot determinoivat sen rakenteen (ks. Pajunen 2001).

Kuvio 1. Virkkeenosat.

SEMANTTINEN FUNKTIO JA SEMANTTINEN ROOLI

Lauseen rakenne perustuu sen elementtien semanttisiin suhteisiin. Semanttiset suhteet määrittelen *semanttisen funktion* ja *semanttisen roolin* perusteella. Semanttisella funktiolla tarkoitan elementin (sanan tai morfeemin) semanttista suhdetta pääsanaan, mutta tietyn edellytyksin myös kodependenttiinsä tai pääsanansa ja kodependenttiensä kokonaisuuteen. Lauseen rakenteen kannalta elementin semanttinen suhde pääsanaan on primaari; elementin semanttista suhdetta kodependenttiinsä tai kodependentteihinsä käytetään tässä dependenttejä luokittelevana ominaisuutena. Dependentin (esimerkeissä alleviivattuna) semanttisia funktioita pääsanana tai kodependentin (esimerkeissä nämä ovat lihavoituna) suhteen on seuraavat kaksitoista. Ne jakautuvat luonteensa puolesta kuuteen ryhmään:

▷

A. Täydentävät semanttiset funktiot

- 1) AKTUOINTI: dependentti toteuttaa pääsanansa ilmaisemaa tilannetta (tilaa, tapahtumaa, prosessia tai suoritusta). Tyypillisiä aktuoivia dependenttejä ovat subjekti (S), objekti (O) ja agenttiivi (A) kuten lauseissa *Matti juoksee* (S); *Matti näki Maijan* (S, O); *Matti neulotti Maijalla takin* (S, O, A).

Aktuoivia dependenttejä on myös niin sanotuilla dynaamisilla substantiiveilla, jotka asettavat tilanteen (nämä ovat yleensä deverbaaleja nomineja kuten *lähtö*, *puhe* ja *neulottaminen*, mutta myös sellaisia dynaamisia nomineja kuin *matka*, *uutinen* ja *riita*): *uutinen Maijasta*; *takin neulottaminen Maijalla*.

- 2) SUBSTANTIOINTI: dependentti tuo semanttisen substanssin (joko kvaliteetin tai entiteetin) sellaisen pääsanana yhteyteen, jolla on grammaattis-relaationaalinen (esim. kopulaverbi, numeraalit) tai modaalinen merkitys (esim. episteemiset modaaliverbit). Tyypillisiä substantioivia dependenttejä ovat kopulaverbin predikatiivi (joka substantioi kopulaverbiä kvalitatiivisesti ja ilmaisee laatua, kategoriaa tai identiteettiä) ja tiettyjen nominatiivi- ja akkusatiivimuotoisten numeraalien partitiivitäyte (joka substantioi numeraalia entiteettinä), kuten seuraavissa tapauksissa: *Matti on taitava* (täydepredikatiivi); *kolme koiraa* (partitiivisatelliitti).
- 3) KOMPLEMENTOINTI: dependentti täydentää pääsanansa yleensä niin, että pääsanana ja dependentin yhteinen merkitys vastaa (mahdollista tai todellista) lekseemiä. Tämä on oblikutiivien (ks. s. 546–547) tyypillinen semanttinen funktio pääsanansa suhteen: *Matti tuli rikkaaksi* (vrt. *rikastui*); *Maija meni rantaan* (vrt. *rantaautui*); *Maija kävi kirkolla* (vrt. *kirkosteli*); *Matti vei Maijan rannalle* (vrt. *rantautti*); *Matti piti matkaa pitkänä* (vrt. *pitkäsyi*).

Myös skalaareja ominaisuuksia ilmaisevien adjektiivien ja substantiivien satelliiteilla (ks. s. 557) on tämä semanttinen funktio pääsanansa suhteen (esim. *Maijan pituinen*; *Maijan pituus*), samoin adpositioiden täydennysatelliiteilla kuten seuraavissa tapauksissa: *Maijan luona*; *Matin tähden*.⁵

⁵ Joissakin kielissä esiintyy vielä neljäskin täydentävän semanttisen funktion laji, nimittäin SERIALISOINTI. Siinä dependentti täydentää pääsanansa niin, että pääsanana ja dependentin (jotka ovat kumpikin verbejä) ilmaisemat asiantilat ovat toisiinsa serialisoidussa suhteessa. Tämä semanttinen funktio saattaa olla tarpeeton suomessa ja monessa muussakin Euroopan kielessä, mutta ilmeisen yleinen se on esimerkiksi jorubassa tai kalamissa (ks. Itkonen 2001: 298–305), joissa serialisointisuhteessa olevat verbit (joita voi olla samassa lauseessa viisikin) esiintyvät yhtenä predikaattorina siten, että ne saavat (Foleyn 1986: 179 mukaan; ks. Itkonen 2001: 299) yhteisen paikan tai ajan määreen. SERIALISOINTI on heikoin täydentävän semanttisen suhteen laji, sillä serialisointisuhteessa olevat verbit voivat esiintyä myös itsenäisinä eikä niitä siksi voi katsoa semanttisesti vajeiksi muuten kuin sanan paradigmaattisessa mielessä eli verbileksikon kannalta (vrt. Itkonen 2001: 300, jonka mukaan esimerkiksi kalamissa on kaikkiaan noin 90 verbiä, ja ne muodostavat suljetun luokan). Tässä suhteessa SERIALISOINTI muistuttaa KOMPLEMENTOINTIA, jonka avulla voidaan muun muassa kompensoida sanaston aukkoja. Seriaalirakenteen verbien yhteinen argumentti on esimerkiksi jorubassa (ja kalamissa, ks. esimerkiksi Foley 1993: 135) sen verbin dependentti, joka serialisointihierarkiassa ensimmäisenä spesifioi sen piirteet, eikä nähdäkseni tarvitse olettaa, että kyseessä olisi kahden verbin dependentti sen enempiä kuin suomessa sellaisissa tapauksissa kuin *Äiti antoi maitoa lasten juoda*. On mahdollista, että Uotilan (2000 [1980]) mainitsemat *menivät pesivät* -tyyppiset asyndeettiset rakenteet edustavat juuri serialisaatiota. Sen sijaan esimerkiksi Ojutkankaan (1998) esittelemissä niin sanotuissa koloratiivirakenteissa (esim. *ajoin hurautin, itkeä tuhersi*) ensimmäinen verbi on yleensä kategoriointisuhteessa seuraavaan, joka on sen vuoksi katsottava lausekkeen pääsanaksi, vaikka morfologiset kriteerit puuttuisivatkin. Kiitän Esa Itkosta huomioni kiinnittämisestä seriaaliverbeihin.

B. Additiiviset semanttiset funktiot

- 4) MODIFIOINTI: dependentti ilmaisee pääsanansa tai kodependenttinsä laatua, tilaa tai tapaa, kuten esimerkiksi seuraavissa tapauksissa⁶: *Matti on mukava ~ kallella kypärin; mukava Matti; Matti laulaa kauniisti; Maija luuli Mattia ahkeraksi.*
- 5) KATEGORIOINTI: dependentti ilmaisee pääsanansa tai kodependenttinsä kategoriaa, kuten esimerkiksi seuraavissa tapauksissa: *Matti on pappi; Maija luuli Mattia papiksi.*
- 6) DETERMINOINTI: dependentti ilmaisee pääsanansa tai kodependenttinsä identiteettiä, kuten esimerkiksi seuraavissa tapauksissa: *tämä matka; tuolini on tämä; Mielikirjailijani on Matti Aikio; mielikirjailijani Matti Aikio; minä, Matti Aikio; Maija luuli minua Matiksi.*⁷

C. Predikoiva semanttinen funktio

- 7) PREDIKOINTI: dependentin semanttinen suhde kodependenttiinsä on sama kuin subjektin tai objektin suhde predikaattoriin, esim. *Matti kyllästyi odottamaan; Matti pyysi Maijaa laulamaan; Lehmät jäivät lypsämättä.*

D. Kvantifioiva semanttinen funktio

- 8) KVANTIFIOINTI: dependentti ilmoittaa pääsanana tai kodependentin referentin lukumäärää tai runsautta tai pääsanana ilmaiseman toiminnan intensiteettiä, esim. *kolmet sukset; suksia oli kolmet; vettä oli vähän; leipiä Matti osti kolme; Matti lukee paljon; Maija lepäsi viikon.*⁸

⁶ Esimerkeissä tarkasteltava dependentti on alleviivattuna, ja lihavoituna on se sana (joko pääsana tai kodependentti), jonka suhteen dependentillä on semanttinen funktio. Näin esimerkklauseessa *Matti on taitava* predikatiivi *taitava* SUBSTANTIOI pääsanansa (*on*), kun taas esimerkissä *Matti on mukava* predikatiivi *mukava* MODIFIOI kodependenttiään (*Matti*).

⁷ DETERMINOINNISSA voidaan erottaa toisistaan ainakin *modaalinen* ja *forinen* DETERMINOINTI. Modaalisen determinoinnin aspekteja ovat a) *aleettinen* DETERMINOINTI (determinoitavan potentiaalisuus tai välttämättömyys: *joku mies, kumpikaan mies*, engl. *the man, a man*), b) *episteeminen* DETERMINOINTI (determinoitavan mahdollisuus tai varmuus: *mikä mies vain*) ja c) *deonttinen* DETERMINOINTI (determinoitavan konsessiivius: *mikä mies hyvänä*). Forisen determinoinnin aspekteja taas ovat ainakin a) *eksoforinen* DETERMINOINTI (*tuolla* [= tuolla oleva] *mies*) ja b) *endoforinen* DETERMINOINTI (*se* [= mainittu] *mies*). Näiden aspektien ilmaiseminen ja ilmaisemisen kieliopillisuus vaihtelevat kielestä toiseen.

⁸ Kvantifioinnissa on mahdollista erottaa ainakin seuraavat aspektit: a) *totalitiivinen* KVANTIFIOINTI (*poikia näin kaksi, kolmet sukset, kaikki sukset*), b) *limitatiivinen* KVANTIFIOINTI (*muutamia sukset, Matti oli ainoa, Matti lukee paljon*), c) *multiplikaatiivinen* KVANTIFIOINTI (*kolmessa paikassa, Matti kävi meillä kahdesti*), d) *distributiivinen* KVANTIFIOINTI (*kulloisetkin tapahtumat, he ostivat sukset kukin, miehiä oli kaksittain*), e) *fortutiivinen* KVANTIFIOINTI (*yksi jos toinenkin neuvonantaja, kävimme siellä silloin tällöin*), f) *sekventiaalinen* KVANTIFIOINTI (*miehet tulivat yksi toisensa jälkeen*), g) *duratiivinen* KVANTIFIOINTI (*katsoin kauan*) ja h) *punktuaalinen* KVANTIFIOINTI (*katosi hetkessä*). Kielet eroavat toisistaan huomattavasti kvantifioinnin aspektien kieliopillisuuden ja ilmaisemisen morfologian (esim. suomessa pronominit, adverbit, verbin johtimet) suhteen. Determinoinnin ja kvantifioinnin aspektien lisäksi voidaan erottaa *progression aspektit*, jotka tekevät eron prosessin, teon tai tapahtuman a) *inkoatiivisuuden*, b) *ei-terminatiivisuuden* ja c) *terminatiivisuuden* välillä, sekä *tempuksen aspektit*, jotka erottavat a) *preesensin*, b) *preteritin* ja c) *futuurin* sen mukaan, miten lauseen ilmaisema asiointilan tapahtumahetki suhtautuu puhehetkeen. Progression ja tempuksen aspektit eivät kuitenkaan kuulu semanttisten funktioiden piiriin, vaan ovat lauseen (tempus) tai proposition (progressio) inherenttejä ominaisuuksia. Joidenkin kielten perinteisissä kuvauksissa erilaisia aspekteja yhdistetään toisiinsa: esimerkiksi venäjän kieliopissa progression aspektit (ei-terminatiivi ja terminatiivi) ja kvantifikaation aspektit (punktuaalisuus vs. multiplikaatiivisuus) esitetään kuuluvaksi samaan kategoriaan (ven. *vid*).

E. Sijoittava semanttinen funktio

- 9) POSITIOINTI: dependentti sijoittaa kodependenttinsä (tai mahdollisesti pääsanansa) referentin tai lauseen ilmaiseman tilanteen spatiaaliseen, temporaaliseen, rationaaliseen tai sosiaaliseen kontekstiin, kuten esimerkiksi inessiivimuotoinen substantiivi sijoittaa subjektin lauseessa *Matti asuu Tuirassa* tai illatiivimuotoinen substantiivi objektin lauseessa *Matti vei Maijan Tuiraan* tai inessiivimuotoinen substantiivi tai muu vastaava lauseke koko sen tilanteen, jota ilmaisee lause *Matti tapasi Maijan Jussin luona*. Temporaalista, rationaalista ja sosiaalista positiointia edustavat seuraavat esimerkit: *Matti tapasi Maijan eilen* (temporaalinen positiointi); *Matti tapasi Maijan tavan vuoksi* (rationaalinen positiointi); *Matti lähti Maijan kanssa* (sosiaalinen positiointi).

F. Kommentoivat semanttiset funktiot

- 10) ESTIMOINTI: dependentti ilmoittaa pääsanan ilmaiseman ominaisuuden määrää tai tilanteen vaihetta, esim. *Matti tuli jo*; *melko pian*; *melkein sata*.
- 11) INKLUUSIO: dependentti ilmaisee pääsanansa referentin inkluusiota tai eksklusiota tiettyyn joukkoon nähden, esim. *myös Matti*; *myöskään Matti*; *Mattikaan*; *Matti ei vain sävellä*, hän *myös maalaa*.
- 12) FOKUSOINTI: dependentti ilmaisee puhujan mielipidettä pääsanan referentin tai pääsanan ja kodependenttien ilmaiseman kokonaisuuden prominenssista, kuten esimerkiksi tapauksissa *juuri Matti*, *erityisesti Maija*.

Monissa kielissä kommentoiviin semanttisiin funktioihin kuuluu vielä NEGAATIO. Suomessa kiello on lauseen ominaisuus, jota ilmaisee *PREDIKAATTORI*, ja kiello kohdistuu lauseen ilmaiseman tilanteen totuusarvoon, mutta esimerkiksi ruotsissa tai englannissa kiello voi kohdistua myös verbin dependentin eksistenssiin (esim. ru. *Jag ser ingen bil där*, engl. *I see no car there* 'En näe siellä autoa'), jolloin on kysymys dependentin semanttisesta funktiosta (NEGAATIO) pääsanansa suhteen.

Semanttisia funktioita voidaan siis alustavasti erottaa toista kymmentä. Kuten esimerkeistä ilmenee, dependentillä on semanttinen funktio yleensä pääsanansa suhteen (täydentävät ja kommentoivat semanttiset funktiot), mutta tietyin edellytyksin sekä pääsanansa että jonkin kodependenttinsä suhteen (lisäävät semanttiset funktiot sekä PREDIKOINTI, POSITIOINTI ja KVANTIFIOINTI). Joissakin tapauksissa (niin sanotut adjunktiivit, ks. s. 546) dependentillä ei ole semanttista funktiota spesifisesti pääsanansa eikä kodependenttinsä vaan koko siihen dependenssiin, johon se kuuluu; tällöin semanttinen funktio on POSITIOINTI.

Semanttinen rooli taas on dependentin (tai oikeammin sen referentin) tehtävä tilanteessa, jonka pääsana asettaa, eikä sen modifiointi-, determinointi-, kvantifiointi- tms. suhde pääsanansa (viimeksi mainituissa on kysymys dependentin semanttisesta funktiosta suhteessa pääsanansa).⁹ Dependentit, joilla on semanttinen rooli, toteuttavat pääsanansa

⁹ Nykyinen semanttisen roolin käsite on peräisin Charles Fillmorelta (1968), mutta jo Pänini erotti toisistaan morfologiset (*vibhakti*) ja semanttiset (*kāraka*) kaasukset (ks. esim. Rauh 1988: 141). Käsitän tässä semanttisen roolin suppeammin kuin yleensä: semanttinen rooli on vain verbin (tai dynaamisen — esimerkiksi de-verbaalin — nominin) kuvaamaa tilannetta toteuttavilla entiteeteillä, mutta ei sen kehystä (aikaa, paikkaa, syytä tms.) tai entiteettien ominaisuuksia (laatu, kategoria, määrä, tila jne.) ilmaisemilla.

asettamaa tilannetta ja ovat siinä entiteettejä eivätkä kvaliteetteja (kuten ominaisuuksia, kategorioita tai identiteettejä). Roolillisia dependenttejä ovat tyypillisesti verbin subjekti, objekti ja sellaiset sijoittavat dependentit, jotka kuuluvat perinteisesti (lokaalisiksi) täydennysadverbiaaleiksi kutsuttuun ryhmään (esim. *Matti vei Maijan Tuuraan*). Eri semanttisia rooleja edustavat lauseenjäsenet voivat lauseessa kontrastoida keskenään.

Kaikilla dependenteilla on semanttinen funktio suhteessa pääsanaansa, mutta ei välttämättä semanttista roolia. Roolittomat dependentit toisaalta ilmaisevat kvaliteetteja tai kvantiteetteja (eivätkä entiteettejä kuten roolilliset dependentit) ja toisaalta substantioivat pääsanaansa semanttisesti. Kvaliteetteja ilmaisevia dependenttejä ovat esimerkiksi attribootit, appositiot ja erilaiset predikaatiivit (esim. *ahkera Maija; Matti, tuo mukava mies; Maija laulaa kauniisti; Matti on mukava; Maija kehui Mattia mukavaksi*; osaa predikaatiiveista kutsutaan perinteisessä suomen kieliopissa predikaatiivisiksi obliikveiksi tai nyttemmin predikaatiivisiksi täydennysadverbiaaleiksi, esim. *Matti oli nolona; Maija oli häpeissään; Matti sanoi Maijaa ahkeraksi*). Roolittomista dependenteistä substantioivia ovat esimerkiksi eräiden numeraalien ja pronomien dependentit (esim. suomessa *kolme koiraa*, saamessa *mii jagiid* »mikä vuosia» = 'mikä vuosi'); tällaiset dependentit eivät toteuta pääsanansa asettamaa tilannetta erillisinä entiteetteinä, vaan niillä on pelkkä semanttinen funktio (entiteettien semanttisen substanssin tuominen pääsanansa piiriin eli SUBSTANTIOINTI) pääsanaansa nähden.

Semanttiset roolit jakautuvat kahteen pääkategoriaan:

A. Osallistuvat semanttiset roolit:

- 1) AIHE (engl. *theme*): entiteetti, joka on tietyissä tilassa (= modifikaation teema) tai jossakin paikassa (= eksistenssin teema) tai on verbaalin, kognitiivisen tai perkeptuaalisen prosessin teema, esim. *Matti on tuvassa; Matti oli murheissaan; Matti on ahkera; Matilla on koira; Matti kertoi Maijasta; Matti huusi pilkkasanoja; Matti näki Maijan; Matti huusi Maijaa; Matti kunnioittaa Maijaa; Matti välittää Maijasta; Maija kyllästyi Mattiin.*
- 2) TEKIJÄ (engl. *agent*): suorituksen tai tilanteen toteuttaja, joka toimii tietoisesti tai tiedostamatta, tai suorituksen eloton toteuttaja kuten esimerkiksi tulva, salama tai väsymys (eloton toteuttaja voidaan tosin tietyin edellytyksin erottaa omaksi semanttiseksi roolikseen, VOIMAKSI): *Matti juoksee; Matti naurahti; Matti antoi Maijalle laukun; Matti juoksutti Maijaa; Matti katsoi Maijaa; Matti onki kalan; Tulva vei talon.*
- 3) VÄLINE (engl. *instrument*): eloton entiteetti, jota (läsnäoleva tai kuviteltu) TEKIJÄ käyttää toiminnassaan: *Matti halkaisi pölkyn kirveellä; Matti tulee autolla; Kirves halkaisi puun.*
- 4) SIIRTYJÄ (engl. *mover*): entiteetti, jonka sijainti muuttuu ja joka ei ole TEKIJÄ: *Matti putosi veneestä; Vene menee alavirtaan; Matti potkaisi kiveä¹⁰.*

¹⁰ Toinen Virittäjän nimettömistä arvioijista huomauttaa, että suomessa objekti *kiveä* ei välttämättä ilmaise SIIRTYJÄÄ. Tämä on totta: kyseessä voi olla vaihtoehtoisesti KOHDE. Sen sijaan lauseessa *Matti potkaisi kiveen* illatiivijäsen *kiveen* ilmaisee vain KOHTEEN eikä ole tulkittavissa SIIRTYJÄKSI. Pohjoissaamen vastaavissa lauseissa (*Máhte čievččastii geađgái* ja *Máhte čievččastii geađggi*) illatiivi *geađgái* ilmaisee KOHTEEN ja akkusatiivi *geađggi* SIIRTYJÄN (vrt. Helander 2001: 94). Oletan saamen edustavan historiallisesti vanhempaa kantaa.

- 5) TULOS (engl. *result*): toiminnan tuotos, jota ei ole ollut olemassa ennen toimintaa: *Matti kirjoitti kirjan; Matti neuvoi takin; Kankaasta tuli kukkaro; Puuro tuli mustaa; Vene tehtiin iso.*
- 6) PATIENSSI (engl. *patient*): passiivinen osallistuja, jonka ulkomuoto muuttuu mutta joka ei muutu joksikin muuksi. Tällaisia ovat esimerkiksi särkyvä lasi tai määttävä esine: *Matti taittoi oksan; Maija kaatoi puun; Matti tappoi kärpäsen; Matti höyläsi laudan liian ohueksi.*
- 7) MUUTTUJA (engl. *changer*): entiteetti, jonka tila, 2 ominaisuudet tai status muuttuu tai joka tulee tiettyyn tilaan tai muuttuu joksikin muuksi eikä ole TEKIJÄ eikä PATIENSSI: *Matista tuli pappi; Matti sairastui; Matti tuli iloiseksi; Pahkasta tuli kuppi; Leipä mureni.*
- 8) KOKIJA (engl. *experienter*): olio, joka kokee aistimisen tai tunteen sisäisiä tiloja: *Matti ei tuntenut Maijaa; Matti näki Maijan; Matti kiusoitteli Maijaa; Matti katsoi Maijaa silmiin; Maija huusi Matille; Matilla on vilu; Matilla paleltaa käsiä; Matilla on sinut.*
- 9) HYÖTYJÄ (engl. *benefactive*): olio, jonka hyväksi, haitaksi tai puolesta jotain tehdään mutta joka ei ole KOKIJA: *Matti otti Maijalle ~ Maijaa varten kahvia; Sukset ovat Matille ~ Mattia varten; Matti ~ Matin suoritus sai kehuja ~ moitteita.*
- 10) OMISTAJA (engl. *owner*): jonkin omistaja tai joku, jolle jokin kuuluu: *Matilla on koira; Koira on Matin; Maijalla ei ollut suksia; Sukset kuuluvat Matille.*

B. Sijoittavat semanttiset roolit:

- 11) HALTIJA (engl. *possessor*): olio, jonka hallussa olio tai esine on tai käy: *Maijan koira on Matilla; Matilla on Maijan koira; Kirjelmä on käynyt johtajalla; Maijalla oli reppu selässä.*
- 12) LUOVUTTAJA (engl. *donor*): olio, jonka hallusta olio tai esine poistuu: *Maija sai Matilta koiran; Tehtävä siirtyi Matilta Jussin kautta Maijalle.*
- 13) VÄLITTÄJÄ (engl. *conveyer*): olio, jonka hallussa olio tai esine käy siirtyessään VASTAANOTTAJALLE tai käydessään HALTIJALLA: *Tehtävä siirtyi Matilta Jussin kautta Maijalle; Kirjelmä siirtyi johtajalle toimistopöydän kautta; Kirjelmä kävi johtajalla toimistopöydän kautta.*
- 14) VASTAANOTTAJA (engl. *recipient*): olio, jonka haltuun olio tai esine siirtyy: *Matti antoi kirjan Maijalle; Puheenjohtajan nuija siirtyi Maijalle.*
- 15) MÄÄRÄNPÄÄ (engl. *goal*): paikka tai sijainti, johon tai jonka suuntaan siirtyvä TEKIJÄ tai eksplisiittinen tai implisiittinen SIIRTYJÄ (implisiittinen SIIRTYJÄ on niin sanottu *projekionaali*, ks. kohtaa Projektionaalit s. 553) menee, tai (suomen kaltaisissa kielissä) MUUTTUJAN, KOHTEEN tai TULOKSEN lopullinen paikka: *Matti meni Tuiraan; Matti vei Maijan Tuiraan; Matti lähti Tuiraan; Matti pani lautaset pöytäin; Matti potkasi oveen; Matti rikkoi pullon kiveen; Matti rakensi talon Tuiraan; Matti vanheni Tuiraan.*
- 16) POLKU (engl. *path*): siirtyvän TEKIJÄN tai eksplisiittisen tai implisiittisen SIIRTYJÄN reitti: *Matti meni Tuiran kautta; Matti katsoi ikkunasta ulos; Maija tuli vesitse.*
- 17) LÄHDE (engl. *source*): siirtyvän TEKIJÄN tai eksplisiittisen tai implisiittisen SIIRTYJÄN lähtökohta tai (suomessa) MUUTTUJAN alkuperäinen paikka: *Matti tuli/läh-*

ti Tuirasta; Matti menee Tuirasta Heinäpäähän; Matti katsoi vaaralta laaksoon; Matti löytyi Tuirasta.

18) PAIKKA (engl. *location*): AIHEEN tai SIIRTYJÄN paikka: *Matti asui Tuirassa; Matti kävi Tuirassa; Maija on Tuirassa; Maijalla oli laukku selässä; Talossa oli kaksi miestä; Huoneessa oli kaksi pöytää.*

19) YHTEYS (engl. *context*): kokonaisuus, johon jokin kuuluu: *Huoneessa on kaksi ovea; Sukset kuuluvat urheiluvälineisiin; Matti kuuluu kuoroon.*

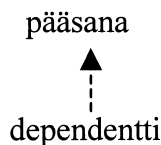
20) SEURA (engl. *association*): osallistujalauseenjäsenen kumppani tai sen mukana oleva entiteetti: *Maija tuli Matin kanssa; Matti aikoi noutaa veneen Juhannin kanssa; Matti tuli vaimoineen; Matti vei Maijan sinne kahden tytön kanssa; Matti tuli lautojen kanssa; Maija käveli koiran kanssa.*

Kaikkiaan erotan siis semanttisia rooleja alustavasti parisenkymmentä, mutta niiden lukumäärä voi vaihdella kielestä toiseen kieliopillisten distinktioiden vaatimusten mukaan¹¹. Semanttinen rooli on yleensä tietyillä verbin dependenteilla (esim. *Matti* [TEKIÄ] *kertoi Maijasta* [AIHE]), mutta tietyin edellytyksin myös (niin sanotun dynaamisen) nominin dependenteilla (esim. *Matin* [TEKIÄ] *lähtö Tairaan* [KOHDE], *Matin* [TEKIÄ/OMISTAJA jne.¹²] *kuva Maijasta* [AIHE]).

SEMANTTINEN KONNEKSIO: REKTIIVIT, OBLIKUTIIVIT JA ADJUNKTIIVIT

Semanttisella konneksiolla tarkoitan dependentin semanttisia funktioita pääsanansa ja/tai kodependenttiensä suhteen. Dependentit jakautuvat semanttisen konneksionsa perusteella kolmeen pääkategoriaan:

1) *rektiivit*, joilla on semanttinen funktio vain suhteessa pääsanansa, esim. *Matti nukkuu; hauska juttu; melko kova; tule jo!; pyrytti kovasti; Matti lukee paljon* (ks. kuviota 2),

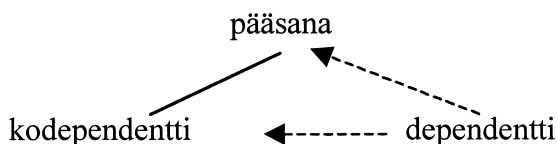

Kuvio 2. Rektiivi.

¹¹ Pääasiallisina kriteereinä semanttisten roolien erottamiselle on toisaalta niiden kontrastoiminen ja rinnastamattomuus samassa lauseessa (esim. *Matti neulotti Maijalla takin; Matti antoi Maijalle (*Jussilta) kahvia; Matti sai Maijalle Jussilta kahvia; *Matti sai Maijalle ja Jussilta kahvia*) ja toisaalta niiden rinnastettavuus (rinnastettavat tapaukset edustavat samaa semanttista roolia, esimerkiksi *Matti ja Maija tulivat*, rinnastamatot taas eri semanttisia rooleja, esimerkiksi **Matti ja Maijan näki*); ks. myös kohta Rinnastus (tämän kirjoituksen toisessa osassa). Yksityiskohtaiset perustelut eri roolien erottamiselle on tilan puutteen vuoksi jätettävä toiseen kertaan.

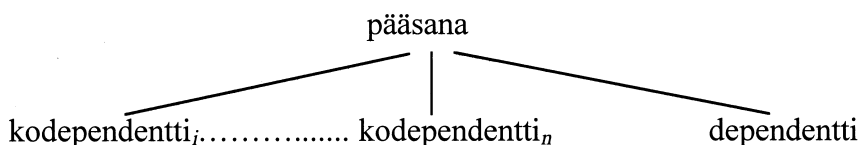
¹² Tässä on kyse saman dependentin vaihtoehtoisista semanttisista rooleista: *Matti* voi olla Maijasta otetun tai maalatun kuvan TEKIJÄ, OMISTAJA tai HALTIJA, tietyin ehdoin myös KOKIJA (kun kyseessä on esimerkiksi *Matin* mielikuva tai *Matin* arvioitavana oleva kuva).

2) *oblikutiivit*, joilla on semanttinen funktio suhteessa pääsanaansa ja kodependenttiinsä, tavallisesti subjektiin tai objektiin, esim. *Matti meni Tuiraan*; *Matista tuli rikas*; *Matti kehui Maijaa kauniiksi* (kuvio 3)¹³,

Kuvio 3. Oblikutiivi.

3) *adjunktiivit*, joilla ei ole spesifistä semanttista suhdetta pääsanaansa eikä kodependentteihinsä vaan niiden muodostamaan kokonaisuuteen, esim. *Matti nukkuu keittiössä*; *Matti tuli eilen*; *Matti lähti velkojen vuoksi* (kuvio 4).

Kuvio 4. Adjunktiivi.

Oblikutiivien ja adjunktiivien erottamista voidaan semanttisten suhteiden eron lisäksi perustella myös syntaktisesti: objekti sitoo oblikutiivissa olevia anaforisia omistusliitteitä (esim. *Maija näki oravan_i pesässä-än_i*), mutta ei adjunktiivissa olevia (esim. *Maija_i tapasi Matin_j työhuoneessa-an_{i,nsj}*); subjekti taas sitoo anaforisia omistusliitteitä rektiiveissä (*Matti_i otti takki-nsa_i*), oblikutiiveissa (*Matti_i toi Maijan kotiin-sa_i*) ja adjunktiivissa (*Matti_i tapasi Maijan työhuoneessa-an_i*). Adjunktiivit ovat käytännössä samoja kuin perinteisen kieliopin kehysadverbiaalit.

REKTIIVIEN JA OBLIKUTIIVIEN JAKO

Pääkategorioista rektiivit ja oblikutiivit jakautuvat kahtia sen mukaan, onko dependentillä semanttinen rooli pääsanansa asettamassa tilanteessa vai ei. Rektiiveistä niitä, joilla on semanttinen rooli, kutsun niiden tehtävän mukaisesti *aktuaattoreiksi* (esim. *Matti nukkuu*, *Maija haki Matin*, *Matti neulotti Maijalla takin*; *Matti sanoi Maijan tulevan*; *Matti sanoi, että Maija tulee*); näiden semanttinen funktio pääsanansa suhteen on tavallisesti AKTUOINTI. Ilman semanttista roolia olevia rektiivejä kutsun *satelliiteiksi* (esim. *hauska juttu*; *presidentti Halonen*; *melko kova*; *pyrytti kovasti*; *kävellä humpustelee*). Satelliiteilla on monenlaisia semanttisia funktioita pääsanansa suhteen: lisäävien ja kommentoivien semant-

¹³ Tämä on yksinkertaistus: kaikissa tapauksissa ei ole erillistä subjektia, johon oblikutiivi olisi semanttisessa suhteessa, esimerkiksi lauseissa *Menitte Tuiraan* tai *Olen iloinen*. Oblikutiivia sitovat itse asiassa predikaattoriin spesifioidut lauseen subjektin tai objektin identiteetti- ja referenssi-merkinnät (ks. kohta Predikaattorin identiteetti- ja referenssi-merkinnät kirjoituksen seuraavassa osassa) eikä varsinainen subjekti- tai objektisana. Oblikutiivit sisältävät perinteisen suomen kieliopin predikaatiivin lisäksi niin sanotun suhdeseännön alaiset lauseenjäsenet.

tisten funktioiden ja kvantifioinnin lisäksi ne myös substantioivat (esim. *kolme koiraa*) ja komplementoivat (esim. *pöydän alla*) pääsanaansa.

Myös oblikutiivit jakautuvat kahtia sen mukaan, onko niillä semanttinen rooli vai ei. Kodependenttiään sijoittava semanttinen rooli on *statutiiveilla* (esim. *Matti meni Tuiraan ~ ulos; Matti vei Maijan Tuiraan ~ sisälle*), mutta se puuttuu kodependenttiään luonnehtivilta *predikatiiveilta*, jotka eivät viittaa erillisiin entiteetteihin (esim. *Matti on komea; Matti on pappi; Matti kehui Maijaa kauniiksi; Maija luuli Mattia papiksi*). Oblikutiivien semanttinen funktio pääsanansa suhteen on yleensä KOMPLEMENTOINTI, mutta kopulan suhteen se on SUBSTANTIOINTI (esim. *Matti on komea*).

ROOLILLISET DEPENDENTIT

AKTUAARIEN JAKO

Aktuaattorit ovat rektiivejä, joilla on semanttinen rooli. Ne jakautuvat kahtia sen mukaan, onko semanttinen rooli osallistuva vai sijoittava: edellisiä kutsun *partisipanteiksi* (esim. *Matti halkaisi pölkyn kirveellä; Matilla on koira*), jälkimmäisiä *projektionaaleiksi* (esim. *Matti katsoi Maijaan ~ pöydän alle; Matti potkaisi oveen; Matti taputti Maijaa olkapäähän*). Projektionaalit muistuttavat *statutiiveja* (joista esimerkkeinä *Matti meni Tuiraan; Matti haki Maijan Tuirasta*; ks. kohta Statutiivit s. 552) mutta eivät sijoita kodependenttiään vaan pääsanansa merkitykseen sisältyvää mutta ilmi panematonta konkreettista tai kuvitteellista projektiilia (esim. [*katsoa*:] katse, [*potkaista*:] jalka, [*lyödä*:] nyrkki).

Partisipantit taas jaan kahtia sen perusteella, liittyvätkö ne yksinomaan nomineihin vai etupäässä verbeihin. Edelliseen kategoriaan kuuluu nominien *genetiiviattribuutti* (esim. *Jussin* [AIHE/TEKIJÄ/HALTUJA/OMISTAJA/HYÖTYJÄ jne.] *kuva*). Perinteisen kieliopin *genetiiviattribuutti* sisältää myös roolittomia tapauksia (esim. *Maijan pituinen*), jotka komplementoivat pääsanansa merkitystä ja ovat tämän esityksen jaottelussa täydennys-satelliitteja.

Pääasiassa verbeihin liittyviä, osallistuvaa roolia kantavia partisipantteja kutsun *verbaalipartisipanteiksi* (esim. *Matti halkaisi pölkyn kirveellä; Matilla on koira; Matti kertoi Maijasta; Matista tuli pappi; Matilta kuoli koira*). Verbaalipartisipantit taas jakautuvat kahtia *fokaalipartisipanteiksi* ja *roolipartisipanteiksi* sen perusteella, miten niiden muodolliset ominaisuudet (esimerkiksi taivutusmuoto, positio tai funktiomorfeemit) korreloivat semanttisten roolien kanssa.

Fokaalipartisipantit voivat kantaa useita eri semanttisia rooleja ja ne ovat suomessa niin sanotuissa kieliopillisissa sijoissa (nominatiivi, akkusatiivi, partitiivi); semanttiset roolit eivät korreloi fokaalipartisipanttien muodollisten ominaisuuksien kanssa. Seuraavat esimerkit sisältävät nominatiivimuotoisen fokaalipartisipantin erilaisia semanttisia rooleja: *Matti* [AIHE] *on ahkera*; *Matti* [TEKIJÄ] *juoksee*; *Kivi* [VÄLINE] *rikkoo ikkunan*; *Matti* [SIIRTYJÄ] *menee*; *Vene* [TULOS] *tuli iso*; *Leipä* [PATIENSSI] *mureni*; *Matti* [MUUTTUJA] *lyyhystyi*; *Matti* [KOKIJA] *suuttui*; *Matti* [HYÖTYJÄ] *sai kehuja*; *Matti* [OMISTAJA] *omistaa koiran*. Seuraavat esimerkit sisältävät akkusatiivimuotoisen fokaalipartisipantin erilaisia semanttisia rooleja: *Matti tuntee Maijan* [AIHE]; *Matti juoksutti Maijaa* [TEKIJÄ]; *Matti vei Maijan* [SIIRTYJÄ] *Tuiraan*; *Matti neuvoi takin* [TULOS]; *Matti taittoi oksan* [PATIENSSI]; *Matti maalasi pöydän* [MUUTTUJA]; *Matti suuttutti Maijan* [KOKIJA]; *Maija auttoi Mattia* [HYÖTYJÄ] (OMISTAJA ei näytä

olevan mahdollinen semanttinen rooli tässä kategoriassa). Partitiivimuotoisia fokaalipartisiipanteja on ainakin transitiivilauseissa, esim. *Matti rakastaa Maijaa* [AIHE]; *Maija juoksuutti Mattia* [TEKIJÄ], *Matti heitti palloa* [SIIRTYJÄ], *Maija keitti puuroa* [TULOS] jne.

Fokaalipartisiipanteja näyttää olevan kaikissa kielissä kaksi, suomessa *subjekti* ja *objekti* (esim. *Matti tuntee Maijan*; *Kirves halkaisi puun*; *Maija neuvoi kukkaron*). Muita mahdollisia ovat absoluutiivi ja ergatiivi; joissakin kielissä on sekä absoluutiivi/ergatiivijako (esimerkiksi substantiiveissa) että subjekti/objekti-jako (esimerkiksi pronomineissa). Fokaalipartisiipanttien tehtävänä on nostaa yksi tai kaksi semanttisen roolin kantajaa verbin ilmaiseman tilanteen fokukseen. Taivutuksen (kieliopilliset sijat) asemesta niiden tunnustuskriteereinä voivat olla funktiomorfeemit (kuten esimerkiksi japanissa) tai positio (kuten esimerkiksi kiinassa ja yleensä myös englannissa).¹⁴

Näin subjektille ja objektille on vihdoin saatu johdonmukainen määritelmä¹⁵ (vrt. kuitenkin Hakulinen ja Karlsson 1979: 163), eikä tarvitse puhua epämääräisesti verbin ykkös- ja kakkosargumentista tai »jektistä», erilaisista subjektiuden asteista eikä epätyypillisistä subjekteistakaan. Subjektin ja objektin ero on suomessa morfologinen (nominatiivi vs. akkusatiivi/partitiivi), vaikka joskus nominatiivi ja akkusatiivi saattavat langeta ulkoasultaan yhteen (esim. *Kolme poikaa näki neljä tyttöä*). Kuten tunnettua, suomen intransitiivilauseen subjekti voi olla myös partitiivissa; periaatteessa subjekti ja objekti ovat partisiipanttien joukossa selvästi identifioitavissa ja erotettavissa morfologiansa kautta.

Jätän tässä auki sen mahdollisuuden, että Vilkun (1996) kannasta huolimatta omistuslauseiden nominatiivi/partitiivijäsen voidaan tulkita subjektiksi esimerkiksi lauseissa *Matilla on koira*, *Maijalla on rahaa*, joissa adessiivijäsen on semanttiselta rooliltaan OMISTAJA ja nominatiivi/partitiivijäsen (tai Vilkun mukaan akkusatiivi/partitiivijäsen) on rooliltaan AIHE ja semanttisesti indefiniitti. Objektitulkinta perustuu sellaisiin morfologisesti yksiselitteisiin tapauksiin kuin *Matilla on sinut* tai *Maijalla on meidät*, joissa akkusatiivijäsen on semanttisesti definiitti ja tavallisten morfologis-syntaktisten kriteerien mukaan objekti. Näissä ei kuitenkaan ole kysymys varsinaisesta omistamisesta, vaan adessiivijäsenen rooli on lähinnä KOKIJA. Näin lause *Minulla on sinut* rinnastuu semanttiselta ja syntaktiselta rakenteeltaan lähinnä lauseeseen *Minulla on vilu*, jossa adessiivijäsenen semanttinen rooli on samoin KOKIJA, eikä lauseeseen *Matilla on koira*, jossa adessiivijäsen on OMISTAJA. Muodollisesta samankaltaisuudesta huolimatta lauseet *Matilla on koira* ja *Matilla on sinut* eivät ole semanttiselta rakenteeltaan rinnastettavissa, eikä siis jälkimmäistä voi yksioikoisesti käyttää mallina edellisen lauseen rakenteen tulkinna.

Fokaalipartisiipantit ovat lauserakenteen kannalta monessa suhteessa keskeisiä ja nii-

¹⁴ On esitetty, että on olemassa myös kieliä, joissa ei olisi fokaalipartisiipanteja lainkaan vaan kullakin semanttisella roolilla on oma formaali merkitsemistapansa (ks. Itkonen 2001: 231–234). En ole voinut testata väitettä oman kuvausmallini kannalta. Jos väite pitää esim Givónin (2002: 201–203) luonnehtimalla tavalla paikkansa, fokaalipartisiipanttien kategoria ei olisi tässä esitetyllä tavalla universaali.

¹⁵ Subjekti ja objekti voidaan määritellä esitetyn perusteella ensinnäkin rektiiveiksi (niillä on semanttinen funktio vain pääsanansa suhteen), edelleen aktuaattoreiksi (niillä on semanttinen rooli pääsanansa asettamassa tilanteessa), edelleen partisiipanteiksi (niillä on osallistuva semanttinen rooli), edelleen verbaalipartisiipanteiksi (ne ovat verbin dependenttejä eivätkä liity vain nomineihin) ja edelleen fokaalipartisiipanteiksi (niiden semanttinen rooli ei korreloi morfologian kanssa). Viimein subjekti ja objekti voidaan erottaa toisistaan formaalien seikkojen perusteella: subjekti on nominatiivissa tai intransitiivilauseissa myös partitiivissa, objekti on akkusatiivissa tai transitiivilauseissa myös partitiivissa.

hin liittyy useita lauserakenteen ominaisuuksia: 1) finiittiverbi kongruoi yleensä fokaalipartisiipanttien, varsinkin subjektin, mutta joissakin kielissä (esimerkiksi mordva, ugri-laiset kielet, samojedikielet) kokonaan tai osittain myös objektin kanssa, 2) oblikutiivit ovat semanttisessa suhteessa nimenomaan fokaalipartisiipantteihin, subjektiin (*Matti meni Tuiraan*) tai objektiin (*Maija vei Mattin Tuiraan*), 3) fokaalipartisiipantit sitovat anaforisia elementtejä (esimerkiksi omistusliitteitä ja refleksiivipronominia: *Matti istui tuolissaan*; *Matti vei Maijan kotiinsa*), 4) aktuaattoreista vain fokaalipartisiipantit voivat olla propositioita (infiniittikonstruktioita tai sivulauseita) ja 5) fokaalipartisiipanttien kaasukset ovat semanttisesti tyhjiä, kun taas roolipartisiipanttien ja statutiivien sijoilla on semanttisia rooleja vastaavat tai niiden kanssa korreloivat merkitykset. Neljättä ja viidettä lukuun ottamatta nämä fokaalipartisiipanttien ominaisuudet ovat johdettavissa verbin (tai joskus muunkin pääsanana, varsinkin deverbaalin nominin) niin sanotuista identiteettiipiirteistä (luku, persoona, identiteetti).¹⁶ Niin sanottuun eksistentiaalilauseeseen subjektiin (esim. *Pihalla juoksee poikia*; *Astiassa on vettä*; *Aholla kasvaa koivu*) ei liity edellä mainittuja lauserakenteen ominaisuuksia, vaan sen neutraali sijainti on verbin jäljessä, sen semanttinen rooli on verbistä riippumatta AIHE ja se on tyypillisesti indefiniitti. Nämä eksistentiaalilauseen subjektin ominaisuudet näyttäisivät johtuvan toisaalta siitä, että se liittyy verbeihin, joiden argumenttina ei normaalilauseessakaan voi olla propositioita (esim. eksistentiaalinen *olla*, *juosta*, *kasvaa*), ja toisaalta eksistentiaalilauseet näyttävät olevan vajaita identiteettiipiirteidensä kannalta, mikä selittäisi sen, että eksistentiaalilauseen subjekti ei kongruoi finiittiverbin kanssa eikä sido anaforeja. Se näyttäisi kuitenkin sitovan sijoittavia statutiiveja (jotka kuuluvat yhdessä luonnehtivien predikatiivien kanssa oblikutiiveihin, ks. lukua Rektiivien ja oblikutiivien jako s. 546) kuten normaalilauseen subjektin, ja esimerkiksi lauseessa *Aholle kasvaa koivu* statutiivi *aholle* sijoittaa subjektin *koivu* kuten vastaavassa normaalilauseessa (*Koivu kasvaa aholle*).

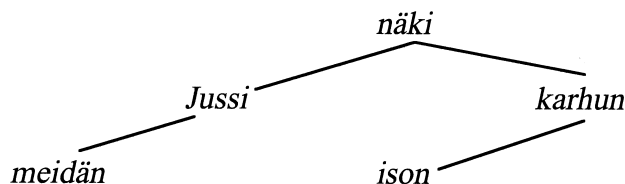
Fokaalipartisiipantit voivat finiittilauseessa olla rakenteellisesti joko finiittiverbin (esim. *Maija tapasi Mattin*) tai infiniittiverbin (esim. *Maija on tavannut Mattin*; *Maija saattaa tavata Mattin*) dependenttejä kuten muutkin verbin dependentit. Subjektin ja finiittiverbin kongruenssin vuoksi jälkimmäistä vaihtoehtoa ei ole yleensä pidetty relevanttina, vaan finiittilauseen subjekti on aina katsottu finiittiverbin dependentiksi. Koska verbin persoonamuodosta määräävät predikaattorin identiteettiipiirteet eikä subjektisana, ei lauseen subjektia tarvitse pelkän kongruenssin vuoksi olettaa finiittiverbin dependentiksi, vaan se voidaan alistaa syntaktisesti sille verbille, jonka valenssiin se kuuluu ja joka spesifioi sen semanttisen roolin. Tämä tulkinta ratkaisee myös tiettyjen apuverbien (rakenteellinen *olla* ja episteemiset modaaliverbit kuten *saattaa*, *taitaa*) syntaktisen statuksen ongelman: nämä kuuluvat lauseen predikaattoriin, saavat dependentikseen vain infiniittiverbejä ja niiden morfologiset piirteet määräytyvät predikaattorin identiteettiipiirteiden mukaisiksi.¹⁷

¹⁶ Identiteettiipiirteisiin palaan lyhyesti kirjoituksen jälkimmäisessä osassa (kohdassa Predikaattorin identiteettiipiirteet); laajemmin olen käsitellyt niitä toisessa yhteydessä (vrt. Sammallahti 2001). Identiteettiipiirteillä kuvataan suunnilleen samoja asioita kuin generatiivisen kieliopin *phi*-piirteillä tai kongruenssikategorialla AGR (ks. esim. Pollock 1989).

¹⁷ Esimerkiksi perinteisissä englannin kielen kuvauksissa (ks. esim. Matthews 1981: 64, 156) apuverbit (engl. *auxiliaries*) on tavallisesti alistettu pääverbille (engl. *main verb*); tässä perusteltu kanta on apuverbien osalta päinvastainen, mutta predikaattorin argumentit ovat sisältöverbien dependenttejä kuten perinteisessä englannin kieliopissakin. Apuverbi on joka tapauksessa katsottava morfologisten kriteerien perusteella predikaattorin pääsanaksi ja pääverbi dependentiksi.

Fokaalipartisiipantit eivät ole välttämättömiä tilanteiden kielentämisen kannalta, mutta auttavat niiden hahmottamisessa. Niiden asemesta voitaisiin aivan hyvin käyttää eri semanttisia rooleja kielentäviä roolipartisiipanteja (näistä s. 552). Jos ihmisen kielikyvystä etsitään sellaisia universaaleja ominaisuuksia, jotka ovat myötäsyttyisiä, fokaalipartisiipantit voivat yhdessä lauseoperaattoreiden kanssa hyvinkin kuulua näihin. Muiden lauseenjäsenten (esimerkiksi roolipartisiipanttien, satelliittien, predikaatiivien tai statutiivien, adjunktiivien) yhteys ihmisen (ja monen muun eläinlajin) kognitiivisiin kykyihin on hyvin läpinäkyvä, eikä niiden esiintyminen kielessä vaadi esimerkiksi myötäsyttyisyyteen perustuvaa erikoisselitystä. Tässä esityksessä hahmotellussa mallissa ei myöskään tarvitse tehdä Noam Chomskyn ja muiden generativistien tavoin huimia mutta kiistanalaisia oletuksia esimerkiksi kielen elementeistä (sanoista ja/tai morfeemeista) ja niiden ominaisuuksista erillisten abstraktien syntaktisten rakenteiden tai kategorioiden myötäsyttyisyydestä, koska nyt esillä olevassa mallissa rakenteiden katsotaan syntyvän elementtien funktioihin ja merkitykseen perustuvaan kykyyn kombinoitua toistensa kanssa hierarkkiseksi dependensseiksi.¹⁸

Generatiivisen kieliopin oletus rakenteiden myötäsyttyisyydestä perustuu elementaariseen virheeseen (tai ehkä viime kädessä strukturaalisen lingvistiikan väärinkäsittämiseen, ks. Sammallahti 2002): IP, VP, AdjP, NP, PP jne. ovat erilaisten syntaktisten konstituenttien nimityksiä tai »leimoja» eivätkä rakenteiden itsenäisiä osia kuten generatiivisen kieliopin puukuvaimissa. Näin ollen lauseen *Meidän Jussi näki ison karhun* rakenne voidaan yksinkertaisesti (ilman sidosten spesifikaatioita) kuvata seuraavan kaltaisen puukuvaimen avulla (kuvio 5).

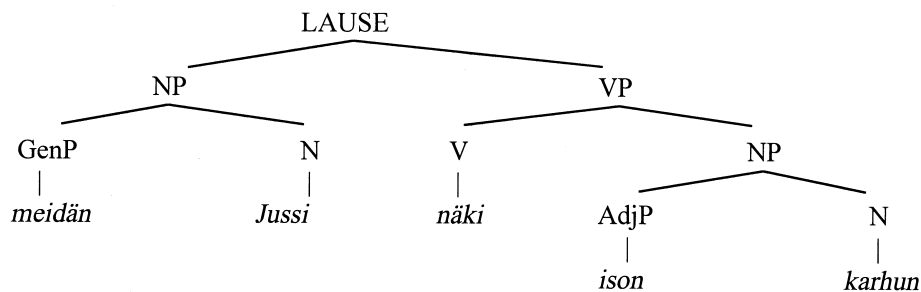
Kuvio 5. Hierarkkisen dependenssin mukainen lauserakenne.¹⁹

Sen sijaan generatiivisen kieliopin puukuvain on alkeellisella tavalla virheellinen, sillä se sisältää rakenteen kuvauksen kannalta tarpeettomia elementtejä (konstituenttikatego-

¹⁸ Oletan, että hierarkkisen rakenteen tietyt peruspiirteet — kuten ero entiteettien ja niitä luonnehtivien kvaliteettien välillä — ovat läsnä jo paljon alkeellisemmissä kognitiivisissa systeemeissä kuin ihmisen, kuten esimerkiksi papukaijakokeet näyttävät todistavan. Näin ero ihmisen ja papukaijan välillä olisi pikemminkin lähinnä määrällinen kuin Chomskyn oletamalla tavalla laadullinen, ja evoluutio kohti ihmisen kognitiota olisi selitettävissä etupäässä kognitiivisen systeemin ominaisuuksien lisääntymisellä ja sitä vastaavalla mutkikkouden eksponentiaalisella kasvulla.

¹⁹ Sidokset on tässä esitetty ilman dependentin spesifikaatiot sisältäviä leimoja. Pääsana spesifioi esimerkiksi dependenttinsä syntaktisen roolin (subjekti, objekti jne.), semanttisen funktion, mahdollisen semanttisen roolin, mahdolliset merkityspiirteet ja mahdollisen morfologiset piirteet. Jos dependentin morfologisia piirteitä ei spesifioida, sen morfologian tulee olla yhteensopiva sen syntaktisen roolin tai semanttisen roolin kanssa. Pääsana spesifioi esimerkiksi fokaalipartisiipanttien morfologian mutta ei statutiivien, joiden kieliopillisuuden ehtona on morfologian yhteensopivuus semanttisten spesifikaatioiden kanssa (esim. *Matti meni Tampelelle ~ Turkuun ~ Majan luokse ~ maan alle ~ ulos ~ sinne* jne.).

rioiden nimitykset). Kuvion 6 kuvain on lähinnä Chomskyn standard theoryn (Chomsky 1965) mukainen niin sanottu pintarakenteen kuvaus, mutta sama perustavanlaatuisen virhe on versiosta riippumatta kaikissa muissakin generatiivisen kieliopin puukuvaimissa ja niihin perustuvissa rakenteellisissa teoretisoinneissa eli yleistyksissä.

Kuvio 6. Generatiivisen kieliopin mukainen lauserakenne.

Hierarkiassa ylempien tasojen elementit ovat alempien tasojen elementtien esiintymisen edellytyksenä. Generatiivisessa kuvauksessa tämä merkitsee sitä, että konstituenttikategorioiden nimitykset (VP, NP, AdjP jne.) ovat edellytyksenä leksikaalisten elementtien olemassaololle lauseessa ja että nämä nimitykset ovat leksikaalisten elementtien veroisia rakenteen osia, rakenteellisia elementtejä. Generatiivisen kieliopin käsitys syntaksin autonomisuudesta ja sisällön alistamisesta muodolle on nähtävä tästä lähtökohdasta käsin. Lähtökohta on kuitenkin väärä, sillä lauseen konstituenttihierarkia voidaan määrittellä yhtä eksplisiittisesti ilman rakenteellisia elementtejä esimerkiksi niin, että NP on nomiini dependentteinen, AdjP adjektiivi dependentteinen jne.²⁰ Koska generatiivisen kieliopin puukuvainten rakenteellisilla elementeillä ei ilmaista mitään sellaista mitä muuten ei voitaisi ilmaista yhtä havainnollisesti sana- tai morfeemidependenssin avulla, ne ovat kuvauksen kannalta liiallisia ja sen vuoksi ne on poistettava.

Tätä Occamin partaveitsekseksi kutsuttua periaatetta (*Pluralitas non est ponenda sine necessitate*) on varsinkin generatiivisessa lingvistiikassa painotettu eri yhteyksissä, mutta sitä ei ole jostain syystä sovellettu generatiivisen kieliopin keskeiseen piirteeseen eli rakenteellisten elementtien (kategorioiden nimitysten) esiintymiseen puukuvaimissa. Kos-

²⁰ Tämä on itse asiassa sama kuin strukturaalilingvistiikan kanta: eri abstraktiotasoja edustavat välittömät rakenneosat (*immediate constituents*) koostuvat nimenomaan sanoista dependentteineen (ks. esim. Harris 1951: 278–280). Myös kognitiivisessa kieliopissa lauseke on yhtä kuin pääsana dependentteinen eikä näistä erillinen elementti, jota lausekkeen sanat toteuttavat (esim. Langacker 2002: 167–174). Konstituenttirakenteen johtaminen muuten kuin semanttisiin suhteisiin perustuvilla menetelmillä on hankalaa, ja esimerkiksi Ramers (2000: 17–21), joka tarkastelee eri konstituenssistien (korvaus, pronominalisointi, kysyminen, permutaatio, koordinaatio ja poisto) sekä intuitionmukaisia että intuitionvastaisia tuloksia, esittää pessimistissävyisenä päätelmänään seuraavan: »Mit Hilfe dieser Tests gelangen wir zu einer vorläufigen Gliederung von Sätzen, die in bestimmten Punkten im Fortgang der Analyse modifiziert oder revidiert wird. Die Tests bilden nur **heuristische** Operationen zur Satzstrukturierung.» Testeihin perustuvan rakenneanalyysin ongelmana on paitsi testien suuntaa-antavuus (heuristisuus) myös se, että rakenteesta saadaan täysin selko vasta sitten, kun kaikki mahdolliset vaihtoehdot on otettu huomioon, mistä ei tietenkään voi olla täyttä varmuutta. Tässä hahmotelussa mallissa taas lauseen rakenneanalyysi voidaan esittää suoraan ilman kyseisiä testejä elementtien inherenttien semanttisten ominaisuuksien, elementtien välisten semanttisten suhteiden ja muiden kriteerien perusteella. En kuitenkaan väitä, että lauseen rakenne olisi aina ilmeinen.

ka puukuvainten katsotaan heijastavan sanojen semanttisia ominaisuuksia, puhtaasti rakenteellisten elementtien ottaminen puukuvaimiin tuo mukanaan lisäksi sen, että sama informaatio täytyy esittää kahteen kertaan: sekä leksikossa että niissä rakennekuvaimissa, joihin leksikaaliset elementit lisätään ja joiden kanssa leksikaalisten elementtien tulee olla yhteensopivia; tässä esitellyssä mallissa tällaista ongelmaa ei ole. Kategoriallisuuteen palaan esitykseni lopussa.

Roolipartisipanteille on luonteenomaista, a) että pääsana (yleensä verbi) determinoi niiden kulloisenkin morfologian ja jos variaatiota esiintyy, variantit ovat (dia)lektaaleja eikä niiden välillä ole merkitysoppositiota, ja b) että kukin niistä kantaa vain yhtä semanttista roolia. Suomen roolipartisipantteja ovat alustavan analyysin mukaan *habitiivi* (OMISTAJA; adessiivi: *Matilla on koira*; allatiivi: *Koira kuuluu Matille*; genetiivi: *Koira on Matin²¹*), *agentiivi* (TEKIJÄ; adessiivi tai murteittain allatiivi: *Matti neulotti Maijalla takin*), *instrumentiivi* (VÄLINE; adessiivi tai *avulla*-lauseke: *Matti halkaisi puun kirveellä*), *tematiivi* (AIHE; elatiivi: *Matti kertoi Maijasta*; illatiivi: *Maija puuttui vaikeaan aiheeseen*), *ortivi* (MUUTTUJA; elatiivi: *Matista tuli pappi*), *ekspertiivi* (KOKIJA; allatiivi: *Mitä Maija merkitsee Matille?*; adessiivi: *Matilla palelee käsiä.*; ablatiivi: *Matilta paleltuivat kädet*) ja — pääsanana merkityksestä riippumattomimpana — *benefaktiivi* (HYÖTYJÄ; allatiivi ~ *varten*: *Matti otti Maijalle ~ Maijaa varten kakkua*).

STATUTIIVIT

Samoin kuin roolipartisipanttien myös *statutiivien* (toisin sanoen sellaisten oblikutiivien, joilla on semanttinen rooli) jako perustuu semanttisiin rooleihin: *statutiivit* kantavat sijoittavia semanttisia rooleja (LUOVUTTAJA, VÄLITTÄJÄ, VASTAANOTTAJA, HALTIJA, LÄHDE, POLKU, MÄÄRÄNPÄÄ, PAIKKA, YHTEYS, SEURA). Niiden semanttinen funktio pääsanansa suhteen on KOMPLEMENTOINTI ja kodependenttinsä suhteen POSITIONIINTI. Pääsana ei spesifioi *statutiivin* morfologiaa, mutta sen tulee olla yhteensopiva *statutiivin* semanttisen roolin kanssa. *Statutiiveja* voidaan semanttisten roolien ja rinnastuskriteerin (ks. kirjoituksen toista osaa) perusteella alustavasti erottaa seuraavat seitsemän: *luovuttajastatiivi* (LUOVUTTAJA: *Matti sai Maijalta koiran*), *välittäjästatiivi* (LUOVUTTAJA: *Kirjelmä siirtyi Jussin kautta Maijalle*), *haltijastatiivi* (HALTIJA: *Matin koira on Maijalla ~ Maijan hallussa*), *vastaanottajastatiivi* (VASTAANOTTAJA: *Matti antoi kirjan Maijalle ~ Maijan haltuun*), *latiivistatiivi* (MÄÄRÄNPÄÄ: *Matti meni Tuiraan ~ Temmekselle*; *Matti vei Maijan Tuiraan*), *lokatiivistatiivi* (PAIKKA: *Matti kävi Tuirassa ~ Temmeksellä*; *Matti käytti Maijaa Tuirassa ~ Temmeksellä*), *delatiivistatiivi* (LÄHDE: *Matti tuli Tuirasta ~ Temmekseltä*; *Matti otti kirjan laatikosta ~ pöydän alta*), *prolatiivistatiivi* (POLKU: *Matti tuli Tuiran kautta*; *Matti toi*

²¹ Suomen kieliopeissa on lauseen *Koira on minun* genetiivijäsen *minun* perinteisesti tulkittu predikatiiviksi. Tällainen tulkinta sopii kieliin, joissa on niin sanottuja possessiivisia adjektiiveja (esim. ru. *min hund*, *Hunden är min*, engl. *my dog*, *The dog is mine*), joiden voi katsoa ilmaisevan vain pääsanansa tai kodependenttinsä ominaisuuksia. Suomessa ja saamessa näiden predikatiivilauseiden käännösvastineet sisältävät kuitenkin genetiivijäsenen, joka ei pelkästään modifioi tai determinoi kodependenttiään vaan joka ilmaisee erillistä entiteettiä ja jonka tarkoitteella on selvä semanttinen rooli (OMISTAJA) verbin asettamassa tilanteessa. Tämän vuoksi lausetta *Koira on minun* ei voi pitää predikatiivilauseena vaan omistuslauseen alatyypinä (siksi ei voi sanoa esimerkiksi **Jalka on pöydän*, vrt. Hakulinen ja Karlsson 1979: 194). Predikatiivitulkinna näyttääkin periytyneen puheena olevista kielistä (ja viime kädessä klassisesta kielipiistä) suomeen ilman, että sen soveltuvuutta olisi tarkemmin punnittu.

Maijan Tuiran kautta), *assosiaattistatutiivi* (SEURA: *Matti tuli vaimoineen ~ vaimonsa kanssa*) ja *kontekstistatutiivi* (YHTEYS: *Matti kuuluu kuoroon ~ näyttämölle; Huoneessa on kaksi ikkunaa; Vuorella on kaksi huippua*).

Sellaisissa tapauksissa kuin *Matti sai Maijalle kirjan Jussilta* on luovuttajastatutiivin (*Jussilta*) lisäksi rooliparticipantteihin kuuluva benefaktiivi (*Maijalle*), joka on korvattavissa postpositiolausekkeella *Maijaa varten*. Kun verbin dependenttinä on sekä vastaanottajastatutiivi että benefaktiivi, edellinen on allatiivissa ja jälkimmäinen postpositiolauseke, esim. *Matti antoi Maijalle [VASTAANOTTAJA] Jussia varten [HYÖTYJÄ] kirjan*.

PROJEKTIONAALIT

Statutiivien jakoa muistuttaa *projektionaalien* jako. Statutiivien tavoin projektionaalit kantavat sijoittavia semanttisia rooleja mutta eroavat niistä siinä, että eivät sijoita kodependenttiään (subjektia tai objektia) vaan ilmi panemattoman *projektiilin*, joka voi olla konkreettinen esine kuten jalka (esim. *Jussi potkaisi oveen*) tai imaginaarinen kuten katse (*Matti katsoi pihalle ~ pöydän alle*). Projektionaalit eroavat statutiiveista paitsi semanttiselta suhteeltaan (eli että ne ovat rektiivejä, joilla on semanttinen suhde vain pääsanansa, kun taas statutiivit kuuluvat oblikutiiveihin, joilla on semanttinen suhde pääsanansa lisäksi johonkin kodependenttiin), mutta myös siinä, että HALTIJA, YHTEYS ja PAIKKA eivät ole mahdollisia projektionaalien semanttisina rooleina ainakaan suomessa. Projektionaalien semanttinen funktio pääsanansa suhteen on KOMPLEMENTOINTI eli sama kuin statutiiveilla.

Projektionaaleja voidaan erottaa kolme. Lauseessa *Matti katsoi tuvasta tuuletusaukon läpi pihalle* lauseke *tuuletusaukon läpi on prolatiiviprojektionaali* ja lauseke *pihalle* taas *latiiviprojektionaali*. Sen sijaan lauseke *tuvasta* on jossain määrin ongelmallinen. Se voitaisiin kuitenkin tulkita delatiivistatutiiviksi eikä projektionaaliksi, sillä sen voi katsoa sijoittavan subjektin (*Matti*) samoin kuin delatiivistatutiivi *tuolilta* sijoittaa subjektin lauseessa *Matti putosi tuolilta lattialle; Matti ei tosin ole edellisessä lauseessa semanttiselta rooliltaan [SIIRTYJÄ] kuten jälkimmäisessä, vaan TEKIJÄ*. Sellaiset lauseet kuin *Matti katsoi/etsi laatikosta* vaikuttavat elliptisiltä ja sisältävät delatiivistatutiivin eivätkä projektionaalialia, mutta sen sijaan sellaiset lauseet kuin *Matti katseli katosta lattiaan, Matti katsoi miehestä mieheen* ja *Matti söi lautaselta* sisältävät yksiselitteisesti *delatiiviprojektionaalin*.

Näin projektionaalien semanttisia rooleja näyttää olevan loppujen lopuksi kolme, ja ne ovat samoja kuin vastaavien statutiivien eli LÄHDE (delatiiviprojektionaali), POLKU (prolatiiviprojektionaali) ja MÄÄRÄNPÄÄ (latiiviprojektionaali).

ROOLITTOMAT DEPENDENTIT

Muiden dependenttikategorioiden (satelliitit, predikatiivit, adjunktiivit) luokittelussa semanttisten roolien eroja ei voi käyttää perusteena, sillä ne erottuvat omiksi kategorioikseen kokonaan (satelliitit, predikatiivit) tai osaksi (adjunktiivit) semanttisen roolin puuttumisen perusteella; adjunktiiveja erottaa muista dependenttikategorioista myös se, että niillä ei ole spesifistä semanttista suhdetta pääsanansa eikä kodependenttiinsä nähden. Käsittelen nämä kategoriat seuraavassa vain lyhyesti.

▷

Predikatiivit (eli sellaiset oblikutiivit, joilla ei ole semanttista roolia) voidaan luokitella semanttisten funktioiden perusteella kahdella eri tavalla. Jos luokittelun pohjana on predikatiivin suhde pääsanaan (joka on yleensä verbi), voidaan erottaa substantioivat (esim. *Matti on ahkera*; *Matti on pappi*; *Mielikirjailijani on Matti Aikio*), komplementoivat (esim. *Matti oli nolona*; *Matti tuli rengiksi*; *Maija oli Ofeliana*; *Matti piti Maijaa ahkerana*; *Maija sanoi Mattia ahkeraksi*; *Suksia ostettiin kolmet*; *poikia oli kolme*; *kirjoja oli muutama*; *Matti heitti nauramasta*) ja modifioivat predikatiivit (esim. *Matti katseli Maijaa rauhallisena*; *Matti näki Maijan rauhallisena*; *Pappina Matti oli erinomainen*; *Sinuna ottaisinhän pois*; *Matti näkyi kahtena*; *Matti sanoi ainoana mielipiteensä* jne.). Näitä voidaan sanoa respektiivisesti *täyte-*, *täydennys-* ja *lisäyspredikatiiveiksi*.

Toisena luokitteluperusteena voidaan käyttää predikatiivien semanttisia funktioita kodependenttiin nähden, ja ne antavat tulokseksi luonnollisemman luokittelun. Nominaaliset predikatiivit jakautuvat tällöin *modifioiviin*, joiden semanttinen funktio kodependentin suhteen on MODIFIOINTI (esim. *Matti on taitava*; *Vene tehtiin pitkä*; *Maija oli murheissaan*; *Matti tuli onnelliseksi*; *Matti katsoi Maijaa rauhallisena*), *kategorioiviin*, joiden semanttinen funktio kodependentin suhteen on KATEGORIOINTI (esim. *Matti on opettaja*; *Matti on puheenjohtajana*; *Maija luuli Mattia papiksi*; *Maija tuli taloon piiaksi*; *Matti tunsijain vain osastopäällikkönä*), *determinoiviin*, joiden semanttinen funktio kodependentin suhteen on DETERMINOINTI (esim. *Tuo on Matti*; *Maija luuli Mattia Niiloksi*; *Matti seisoi näyttämöllä Othellona*) ja *kvantifioiviin predikatiiveihin*, joiden funktio kodependenttiin nähden on KVANTIFIOINTI (esim. *Veneitä tehtiin kolme ~ monta*; *Matti oli ainoa*; *Maija osti niitä kaksittain*; *Me tulimme kahteen pekkaan*).

Nominaalisten predikatiivien lisäksi omaksi kategoriakseen nousevat vielä verbaalit *infiniittipredikatiivit*, esimerkiksi lauseissa *Matti kyllästyi odottamaan*; *Matti lakkasi odottamasta*; *Maija malttoi lähteä*; *Matti ajatteli uida*; *Matti meni uimaan*; *Maija pakotti Matin jäämään*. Kaikissa näissä infiniittimuodolla on semanttinen funktio (PREDIKOINTI) kodependenttinsä (subjektin/objektin *Matti*) suhteen, mutta ei semanttista roolia pääsanana olevan verbin asettamassa tilanteessa, joten ne ovat esitettyjen kriteerien mukaisesti predikatiiveja²².

Infiniittipredikatiivitapaukset on aikaisemmin analysoitu vastaavien nominaalidependenttien syntaktisen roolin mukaisesti objekteiksi (*Matti ajatteli mennä*) tai obliikveiksi (*Matti meni uimaan*). Koska selvää analogiaa ei ole kaikissa tapauksissa tarjolla (esim. *Matti päätti mennä*; *Matti ryhtyi kirjoittamaan*; *Matti lakkasi odottamasta*; *Maija jätti*

²² Infiniittipredikatiivit eroavat statutiiveista ainakin neljällä tavalla: a) ne ovat verbin infiniittimuotoja (statutiivit ovat nominaaleja), b) pääsana spesifioi niiden morfologian (statutiiveissa morfologiaa ei spesifioida, vaan sen tulee olla yhteensopiva semanttisen roolin kanssa), c) ne eivät ole pronominaalistettavissa kuten statutiivit (esim. *Matti meni Tuiraan uimaan* → *Matti meni sinne xxxx?*) ja d) niillä ei ole semanttista roolia pääsanana asettamassa tilanteessa (tämä kuuluu yhteen edellisen ominaisuuden kanssa: semanttinen rooli mahdollistaisi pronominaalistuksen, esim. *Matti meni Tuiraan/autoon* → *Matti meni sinne/siihen*). Infiniittipredikatiivien kaltaisia ovat edellä (alaviitteessä 5 s. 540) mainitut joruban ja kalamin infiniittiset seriaaliverbidependentit. Niiden erikoisluonteen vuoksi on kuitenkin syytä täydentää *täyte – täydennys – lisäys* -kolmijakoa lisäkategorialla: *täyte – täydennys – serialisaattori – lisäys*. Näin seriaaliverbitapaukset asettuvat luontevasti täydennysten ja lisäysten väliin: seriaaliketjun jäsenet ovat sisältöverbejä, jotka voivat esiintyä lauseessa myös itsenäisinä ilman toisiaan ja saada kukin omia argumenttejaan, joten niiden keskinäinen semanttinen suhde muistuttaa lisäystä. Toisaalta ne toimivat lauseessa yhtenä kokonaisuutena ja voivat saada yhteisiä argumentteja ja esimerkiksi yhteisen ajanadjunktiivin, jolloin niiden keskinäinen semanttinen suhde muistuttaa täydennystä.

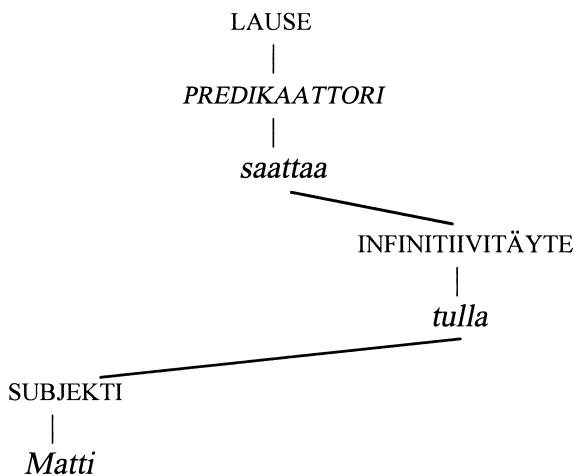
tulematta) ja siihen perustuva analyysi on mahdoton tai sitten analogia ontuu (esim. verbien *ajatella* merkitys lauseessa *Matti ajatteli mennä* 'Matti aikoi/*mietti mennä' ei ole sama kuin lauseessa *Matti ajatteli menemistä* 'Matti *aikoi/mietti menemistä'), tällaiset tapaukset on viime aikojen suomen kielen kuvauksessa tyydytty lukemaan niin sanottuihin verbiketjuihin (Hakulinen ja Karlsson 1979: 230–235). Näihin verbiketjuihin kuuluvat myös sellaisten episteemisten modaaliverbien kuin *saattaa* ja *voida* infinitiividependentit, jotka nyt esiteltävässä mallissa kuuluvat lauseen *PREDIKAATTORIIN* ja ovat satelliittien kategoriaan kuuluvia *infinitiivitäyhteitä*.

Suomen kielen niin sanottujen aistihavaintoverbien (tai itse asiassa niin sanottujen automatiivisten passiiviverbien eli antikausatiivien, esim. *kuulua*, *näkyä*, *tuntua*; ks. Hakulinen ja Karlsson 1979: 232) infiniittidependentit taas ovat selvästi infiniittiverbien *subjekteja*, ja esimerkiksi lauseessa *Matti kuuluu tulevan* nominatiivijäsenellä *Matti* on semanttinen rooli SIIRTYJÄ nimenomaan infiniittiverbin *tulevan* asettamassa tilanteessa, kun taas lauseke *Matti tulevan* on finiittiverbin *kuuluu* AIHE; *Matti* on siksi preesensin partisii-pin *tulevan* eikä finiittiverbin *kuuluu* subjektiksi, ja partisiiippi dependentteineen (*Matti tulevan*) on puolestaan finiittiverbin *kuuluu* subjektiksi.²³ Nämä tapaukset voidaan parafrasoida niin, että infiniittikonstruktion tilalla on sivulause, esim. *Matti kuuluu tulevan* → *Kuuluu, että Matti tulee, Matti näkyy ymmärtävän* → *Näkyy, että Matti ymmärtää*.

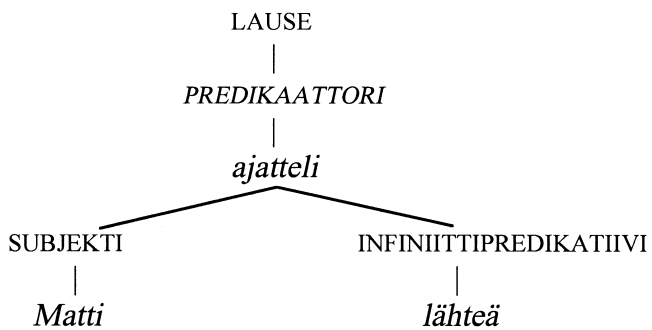
Infiniittidependenttien analysointi apuverbien infinitiivitäyhteiksi, sisältöverbien infiniittipredikaatiiveiksi tai passiiviverbien subjektiksi ei aina ole ensi silmäyksellä selvää ja vaatii paitsi semanttisten roolien myös infiniittidependenttien verbien syntaktisten ominaisuuksien perusteellista analysointia Ole Henrik Maggan tavoin (Magg 1986). Magga osoittaa selvän eron predikaattorinsisäisten ja predikaattorinulkoisten infinitiividependenttien välillä. Suomen kieliopissa predikaattorinsisäisiksi on vanhastaan luettu vain niin sanotut verbin liittomuotojen infiniittidependentit (esim. *ei tule, älköön menkö, on tullut, oli pudota*), mutta analyysia olisi syytä tässä suhteessa tarkentaa. Rakenteellinen ero infiniittipredikaatiivitapausten, infinitiivitäytetapausten ja infiniittisten subjektien välillä on perustavanlaatuisen (kuviot 7, 8 ja 9 seuraavalla sivulla). Koko verbiketjun käsite on syntynyt tilanteessa, jossa perinteinen lauseanalyysi ei ole tarjonnut välineitä subtiilimmalle analyysille. Semanttisiin suhteisiin perustuvassa mallissa käsitettä ei tarvita.

Predikaatiiveja ovat tämän esityksen jaottelun mukaan monet sellaiset tapaukset, joita suomen perinteisessä muotoperusteisessa kieliopissa kutsutaan obliikveiksi (tai uusimman terminologian mukaan täydennysadverbiaaleiksi, ks. Vilkuna 2000). Näihin kuuluvat esimerkiksi lauseen *Maija sanoi Mattia ahkeraksi* translatiivimuotoinen jäsen *ahkeraksi*. Sillä on semanttinen funktio (tässä tapauksessa MODIFIOINTI) kodependenttinsä (objektin *Mattia*) suhteen, mutta ei semanttista roolia, joten se on tässä esityksessä annettun määritelmän mukaan predikaatiivi. Lauseen *Matti oli murheissaan* inessiivijäsen *murheis-*

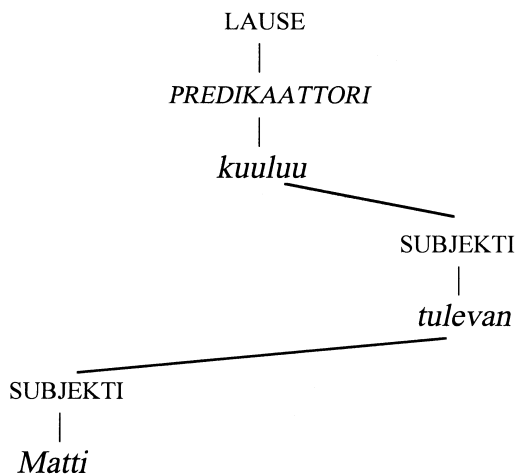
²³ Finiittiverbin kongruenssi infiniittiverbin subjektin kanssa (esim. tapauksissa *poika saattaa tulla ~ pojat saattavat tulla ~ me saamme tulla* ja *poika kuului tulevan ~ pojat kuuluivat tulevan ~ te kuulitte tulevan*) taas johtuu predikaattorin niin sanotuista identiteettiipiirteistä, joilla spesifioidaan lauseen subjektin ja objektin luku, persoona ja identiteetti (mutta ei sijamuotoa tai positiota; ks. kohta Predikaattorin identiteettiipiirteet kirjoituksen toisessa osassa) ja joista johtuu muun muassa se, että nimenomaan subjektin ja objektin sitovat anaforeja ja obliikutiiveja ja että predikaatti kongruoi nimenomaan lauseen subjektin ja objektin kanssa. Lauseen subjektin ei siis välttämättä ole finiittiverbin dependentti, vaikka yleisesti näin onkin; yllä olevissa esimerkkilauseissa subjektin on infiniittiverbin dependentti (ks. myös kohta Fokaalipartisiipantit s. 547), kuten myös kaavioiden 7 ja 9 (s. 556) kuvaamissa lauseissa.

Kuvio 7. Lauseen *Matti saattaa tulla* syntaktinen rakenne.

Kuvio 8. Lauseen *Matti ajatteli lähteä* syntaktinen rakenne.

Kuvio 9. Lauseen *Matti kuuluu tulevan* syntaktinen rakenne.

saan on sekin perinteisessä muotooperusteisessä kieliopissa (predikaatiivinen) obliikvi (tai täydennysadverbiaali), mutta tämän esityksen semanttispohjaisessa mallissa predikaatiivi, joka ei sijoita vaan luonnehtii kodependenttiään; tällaiset paikallissijatapaukset voidaan useimmiten parafrasoida samaa merkitsevilla adjektiivilausekkeilla (esim. *Matti oli murheellinen ~ murheellisena*).

SATELLIITTIEIDEN LUOKITTELU

Satelliittien (eli sellaisten rektiivien, joilla ei ole semanttista roolia) kategoria on melko moninainen ja joiltakin osin tutkimatta semanttisiin suhteisiin rakentuvan kuvauksen kannalta, joten käsittelen ne hyvin lyhyesti. Satelliiteilla ei ole semanttista roolia, joten ne voidaan luokitella semanttisen funktion, pääsanana, muodollisten kriteerien (sanaluokka, morfologia, positio) ja *rinnastuksen* (ks. tuonnempana) perusteella.

Semanttisen funktion perusteella voi erottaa *täytesatelliitit* (semanttinen funktio SUBSTANTIOINTI, esim. *kolme koiraa, emme mene, on mennyt, on menevä, oli mennä, saattaa mennä, täytyy mennä*), *täydennyssatelliitit* (semanttinen funktio KOMPLEMENTOINTI, esim. *pöydän alla, ympäri Suomen, minun pituiseni, ottaa vaarin, ottaa vastaan*) ja *lisäyssatelliitit*, joilla on additiivinen (MODIFIOINTI, KATEGORISOINTI tai DETERMINOINTI), kvantifioiva (KVANTIFIOINTI), sijoittava (POSITIOINTI) tai kommentoiva (ESTIMOINTI, INKLUUSIO, FOKUSOINTI) semanttinen funktio pääsanansa suhteen, esim. *kaunis laulu, kallella kypärin, laulaa kauniisti; rovasti Aittokallio; tämä matka; rehtorimme, Lauri Lajunen; moni tyttö; lukee paljon; kävi kahdesti; kävi monesti; miehet tulivat kukin / kuka milloinkin / yksi kerrallaan; me Matin kanssa; talo meren rannalla; melko hyvä/hyvin; yhtä hyvä/hyvin; myös Jussi; juuri sinä*). Semanttisen funktion mukainen jaottelu on funktionaalisessa kuvausmallissa tärkein.

Pääsanana sanaluokka selittää satelliittien morfologisia eroja esimerkiksi tapauksissa *kaunis laulu* (pääsana substantiivi), *laulaa kauniisti* (pääsana sisältöverbi), *ei mene* (pääsana apuverbi), *melko hyvä/hyvin* (pääsana adjektiivi/adverbi) ja *aitan takana* (pääsana postpositio; huomaa ero genetiiviattribuuttiin!). Substantiivien satelliiteista taas erottuvat sanaluokan perusteella pronominiattribuutit, numeraaliattribuutit ja adjektiiviattribuutit, joiden keskinäinen järjestys on vakio ja joita ei voida keskenään rinnastaa (esim. *niillä seitsemällä pienellä kilillä*). Muodollisin perustein (morfologia) voidaan esimerkiksi nominien dependenteissa erottaa erilaisia jälkikatelliitteja, esimerkiksi kongruoivia *appositioita* (*Musti, uskollinen koiramme; me suomalaiset; eilen kello kuusi*), kongruoimattomia *adnominaaleja* (*sana hämäläinen*), *relatiivi-infinitivejä* (*talo jossa asua*) ja *relatiivilauseita* (*talo, jossa asuimme*).

Position perusteella taas voidaan edelleen erottaa erilaisia adjektiiviattribuutteja (*pieni punainen mökki*; vrt. Penttilä 1967); saman position satelliitteja voidaan rinnastaa joko konjunktiolla tai asyndeettisesti (*pitkä ja korkea rinne; pitkä, korkea rinne*).

ADJUNKTIIVEISTA

Adjunktiivit ovat morfologialtaan ja merkitykseltään kirjava dependenttikategoria. Ne muistuttavat statutiiveja siinä, että niiden semanttinen funktio on POSITIOINTI pääsanana (yleensä verbin) ja kodependenttien suhteen, mutta niillä ei ole semanttista roolia pääsa-

nan asettamassa tilanteessa. Perinteisesti adjunktiiveja on tästä syystä kutsuttu muun muassa kehysadverbiaaleiksi. Käsittelen adjunktiiveja tässä vain pinnallisesti. Semanttisiin suhteisiin perustuvassa mallissa ne eivät kuitenkaan ole sen ongelmallisempi ryhmä kuin perinteisen kieliopin adjunktit, joiden myös katsotaan olevan semanttisessa suhteessa koko proposition eikä mihinkään sen jäsenistä erityisesti.

Adjunktiivit limittyvät morfologiaan statutiivien kanssa niin, että lausekkeet, jotka voivat toteuttaa lokatiivistatutiivin syntaktista roolia, voivat toteuttaa myös paikanadjunktiiveja, esim. *Matti asuu Tuirassa ~ Kuivasjärvellä ~ järven takana* jne. (lokatiivistatutiiveja) vs. *Matti tapasi Maijan Tuirassa ~ Kuivasjärvellä ~ aitan takana* jne. (paikanadjunktiiveja).

Semanttisesti adjunktiivit sijoittavat pääsanansa (yleensä verbin) asettaman ja sen dependenttien ilmaiseman tilanteen abstraktisti ilmaistuna lokaaliseen (*Matti kohtasi Maijan aitassa*), temporaaliseen (*Matti tuli eilen*), lokaalis-temporaaliseen eli situationaaliiseen (*Turussa Maija tapasi vanhoja tuttuja yliopistolla*), rationaaliseen (*Matti lähti velkojen takia*) tai attitudinaaliseen (*Matti teki mielestään oikein*) kontekstiin; myös tekstuaaliseen kontekstiin sijoittaminen näyttää kuuluvan adjunktiivien tehtäviin (esim. *Ensinnäkin me pysymme täällä. Toiseksi me haluamme neuvotella johtajan kanssa. Kolmanneksi me –*).

Adjunktiivien ja verbin satelliittien raja on tässä vedetty siten, että modifioivat, kvantifioivat ja estimoivat dependentit (kuten esim. *Matti käsitti väärin, Maija lukee ääneen, Matti laulaa kauniisti* [MODIFIOINTI]; *Maija lukee paljon, Matti luki kauan ~ päivän, Maija luki iltakuuteen asti, Matti juoksi kilometrin* [KVANTIFIOINTI]; *Matti tuli jo ~ vielä, Matti ei tullut vielä ~ enää* [ESTIMOINTI]) ovat verbin satelliitteja (eli perinteisessä terminologiassa verbin määritteitä), kun taas adjunktiiveja ovat sellaiset dependentit, jotka sijoittavat verbin ja sen dependenttien ilmaiseman tilanteen aikaan tai paikkaan tai ilmaisevat tilanteen syyn tai selityksen ja joilla ei ole semanttista roolia verbin asettamassa tilanteessa (esim. *Matti tapasi Maijan eilen Tuirassa kaikesta huolimatta*). Suomen kieliopissa ei verbin määritteitä yleensä eroteta koko tilannetta sijoittavista adjunkteista, vaan kaikkia edellä mainittuja tapauksia kutsutaan adverbiaaleiksi (ks. Vilkuna 1996: 163–179, Hakulinen ja Karlsson 1979: 200–206). Kuten tunnettua, perinteisen kieliopin adverbiaali on siksi pelkkä syntaksin roskakori (vrt. Vilkuna 1996: 166) eikä alakategorioihin jäsentävä luokka, ja jäsennysyritykset ovat sen vuoksi olleet sekavia. Perinteisessä kieliopissa adverbiaaleiksi nimitetyillä tapauksilla ei ole yhteistä nimittäjää vaan ne on määritelty negatiivisesti; tässä esityksessä niiden vastineet on käsitelty erilaisina rektiiveinä, oblikutiiveina ja adjunktiiveina sen mukaan, mihin ne semanttis-funktionaalisten kriteerien perusteella kuuluvat. Perinteisen kieliopin adverbiaalit ovat yksi osoitus formaalisperusteisen lauseanalyysin umpikujusta.

* * *

Kirjoituksen ensimmäisessä osassa esitellyn semanttis pohjaisen kielenkuvausmallin keskeiset piirteet ovat seuraavat. Lause on kielellisten elementtien (morfeemien tai sanojen) muodostama dependenssihierarkia, jossa pääsanalla voi olla useita dependenttejä, mutta dependentillä ei voi olla useaa pääsanana. Toisin kuin generatiivisen kieliopin tähänastisissa versioissa, nyt esiteltävässä mallissa lausekkeet määrittellään pääelementtinsä (pää-

sanansa tai päämorfeeminsa) dependenssiksi, eikä sellaisilla kategorioilla kuin NP, AdjP, VP jne. ole lauseen rakenteessa elementin statusta. Lausekkeen syntaktinen pääelementti on se, joka toteuttaa lausekkeelle määrättyjä formaalisia ominaisuuksia (taivutusmuoto, funktiopartikkeli, sijainti lausekkeessa). Lauseen elementtien suhteet toisiinsa määritellään paitsi edellä mainittuina dependenssisuhteina myös semanttisten funktioiden ja semanttisten roolien avulla. Kaikilla dependenteilla on pääelementtinsä (pääsanansa/päämorfeeminsa) suhteen semanttinen funktio (esimerkiksi MODIFIOINTI, KATEGORIOINTI, KVANTIFIOINTI), mutta dependentit voidaan jakaa kolmeen kategoriaan *semanttisen konneksion* eli sen perusteella, mikä niiden semanttinen funktio on kodependenttien suhteen: 1) rektiiveillä on semanttinen funktio vain pääsanansa suhteen (esim. *Matti tulee*; *kaunis ilma*; pääsana lihavoitu), 2) oblikutiiveilla myös yhden kodependentin suhteen (*Maija sanoi Mattia komeaksi*; kodependentti lihavoitu), ja 3) adjunktiiveilla semanttinen suhde on pääsanana ja kodependenttien muodostamaan kokonaisuuteen (*Matti näki Maijan eilen*; pääsana ja kodependentit lihavoitu). Semanttisia funktioita on toistakymmentä, mutta luku saattaa vaihdella kielestä toiseen; esimerkiksi negaatio on ruotsissa semanttinen funktio mutta suomessa lauseen ominaisuus. Semanttisten funktioiden lisäksi erotetaan joukko semanttisia rooleja, jotka dependenteilla on pääsanana (yleensä verbin) asettamassa tilanteessa; näitä on kaikkiaan parikymmentä (esim. TEKIJÄ, AIHE, TULOS, PAIKKA, MÄÄRÄNPÄÄ, HALTIJA), ja niidenkin lukumäärä saattaa vaihdella kielestä toiseen. Semanttinen rooli on vain entiteettiä (oliota tai tilannetta) ilmaisevilla lausekkeilla, mutta ei esimerkiksi kvaliteettia tai kvantiteettiä ilmaisevilla; esimerkiksi lauseessa *Maija luuli Mattia papiksi* on kaksi entiteettiä ilmaisevaa lauseketta (*Maija*, *Mattia*) ja yksi kategoriaa ilmaiseva (*papiksi*).

Dependenssin, semanttisten funktioiden ja semanttisten roolien perusteella kehitellään lauseenjäsenjärjestelmä, jonka puitteissa voidaan muun muassa antaa määritelmä subjektille ja objektille. Joillekin suomen lauseanalyysin ongelmille esitetään ratkaisu kehitetyn mallin pohjalta.

Kirjoituksen toisessa osassa käsitellään muun muassa lauseen elementtien etävaikutussuhteita ja sanajärjestyksen kuvausta sekä suhteutetaan kehitetty malli muihin ajankohdaisiin kielioppimalleihin. ■

LÄHTEET

- ÁGEL, VILMOS 2000: *Valenztheorie*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- BRESNAN, JOAN 2001: *Lexical-functional syntax*. Oxford: Blackwell.
- CHOMSKY, NOAM 1965: *Aspects of the theory of syntax*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- 1981: *Lectures on government and binding*. Dordrecht: Foris.
- 1995: *The minimalist program*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- COMRIE, BERNARD 1981: *Language universals and linguistic typology*. Oxford: Basil Blackwell.
- CROFT, WILLIAM 1995: Modern syntactic typology. – Masayoshi Shibatani & Theodora Byron (toim.), *Approaches to language typology*. Oxford: Clarendon Press.
- DIDERICHSEN, PAUL 1946: *Elementær dansk grammatik*. København: Gyldendal.
- DIK, SIMON C. 1978: *Functional grammar*. Amsterdam: North-Holland.
- DIXON, R. M. W. 1972: *The Dyirbal language of north Queensland*. Cambridge Studies in Linguistics 9. Cambridge: Cambridge University Press.
- DRACH, ERICH 1937: *Grundgedanken der deutschen Satzlehre*. Frankfurt am Main: Dieterweg.
- ERBEN, JOHANNES 1958: *Abriß der deutschen Grammatik*. Berlin: Akademie-Verlag.
- FILLMORE, CHARLES J. 1968: The case for case. – Emmon Bach & Robert T. Harms (toim.), *Universals in linguistic theory* s. 1–88. New York: Holt, Reinhart and Winston.
- 1988: The mechanisms of 'Construction Grammar'. – *Proceedings of the 14th annual meeting of the Berkeley Linguistics Society* s. 35–55. Berkeley: University of California.
- FISCHER, KLAUS 2001: Noch immer: Ergänzungen und Angaben. – *Sprachwissenschaft*, Band 26, Heft 3 s. 239–268.
- FOLEY, WILLIAM A. 1986: *The Papuan languages of New Guinea*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 1993: The conceptual basis of grammatical relations. – William A. Foley (toim.), *The role of theory in language description*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- GIVÓN, TALMY 2002: *Syntax. An introduction*. Volume I. Amsterdam: John Benjamins.
- GOLDBERG, ADELE – ACKERMAN, FARREL 2001: The pragmatics of obligatory adjuncts. – *Language* 77/4 s. 798–814.
- HAKULINEN, AULI – KARLSSON, FRED 1979: *Nykysuomen lauseoppia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HARRIS, ZELIG 1951: *Methods in structural linguistics*. Chicago: University of Chicago Press.
- HELANDER, NILS ØIVIND 2001: *Ii das šat murrii iige báktái. Davvisámegiela illatiivva gea-vaheapmi*. Dieđut 1/2001. Rovaniemi: Sámi Instituhtta.
- HELBIG, GERHARD – SCHENKEL, WOLFGANG 1969: *Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben*. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut.
- ITKONEN, ESA 2001: *Maailman kielten erilaisuus ja samuus*. Yleisen kielitieteen julkaisu- ja 4. Turku: Turun yliopisto.
- KAYNE, RICHARD 1994: *The antisymmetry of syntax*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- KELOMÄKI, TAPANI 1997: *Ekvatiivilause*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 691. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- KIPARSKY, PAUL 1968: *How abstract is grammar?* Bloomington: Indiana University Linguistics Club.
- LANGACKER, RONALD W. 2002: *Concept, image, and symbol. The cognitive basis of grammar*. 2. painos. Berlin: Mouton de Gruyter.
- LEINO, PENTTI 1990: Strukturaalinen syntaksi ja konseptuaalinen semantiikka. – Pentti Leino, Marja-Liisa Helasvuo, Petri Lauerma, Urpo Nikanne & Tiina Onikki, *Suomen kielen paikallissijat konseptuaalisessa semantiikassa*. Kieli 5. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- LEINO, PENTTI – HERLIN, ILONA – HONKANEN, SUVI – KOTILAINEN, LARI – LEINO, JAAKKO – VILKKUMAA, MAIJA 2001: *Roolit ja rakenteet. Henkilöviitteinen allatiivi Biblian verbikonstruktioissa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MAGGA, OLE HENRIK 1986: *Studier i samisk infinitivsyntaks I. Infinitiv med akkusativ*. Sámi Instituutta.
- MATTHEWS, P. H. 1981: *Syntax*. Cambridge: Cambridge University Press.
- NELSON, DIANE 1998: *Grammatical case assignment in Finnish*. Outstanding Dissertations in Linguistics Series. New York: Garland Publishing.
- OJUTKANGAS, KRISTA 1998: Asyndeettisistä verbi-ilmauksista suomalais-ugrilaisissa kielissä. – Anneli Pajunen (toim.), *Kieliopillistumisesta, analogiasta ja typologiasta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PAJUNEN, ANNELI 1979: *Lounaismurteiden verbivalenssista. 78 verbin valenssi ja distributio dependenssi-kieliopin mukaan*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopiston suomen kielen laitos.
- 2001: *Argumenttirakenne. Asiantilojen luokitus ja verbien käyttäytyminen suomen kielessä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PENTTILÄ, AARNI 1963: *Suomen kielioppi*. Helsinki: WSOY.
- 1967: Attribuuttien järjestyksestä. – *Virittäjä* 71 s. 259–267.
- PIKE, KENNETH 1982: *Linguistic concepts: An introduction to tagmemics*. Lincoln and London: University of Nebraska Press.
- POLLARD, CARL – SAG, IVAN A. 1994: *Head-driven phrase structure grammar*. Chicago: University of Chicago Press.
- POLLOCK, J.-Y. 1989: Verb movement, UG and the structure of IP. – *Linguistic Inquiry* 20 s. 365–424.
- RAMERS, KARL HEINZ 2000: *Einführung in die Syntax*. München: Wilhelm Fink Verlag.
- RAUH, GISA 1988: *Tiefenkasus, thematische Relationen und Thetarollen. Die Entwicklung einer Theorie von semantischen Relationen*. Tübingen Beiträge zur Linguistik 309. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- ROBERTS, IAN 1997: *Comparative syntax*. London: Arnold.
- SADOCK, JERROLD 1991: *Autolexical syntax*. Chicago: University of Chicago Press.
- SAMMALLAHTI, PEKKA 2001: *Strict morpheme dependency*. Käsikirjoitus.
- 2002: *Láidehus sámegiela funkcionála cealkkaohppii*. Käsikirjoitus.
- SEARLE, JOHN 2002: The end of revolution. – *The New York Review of Books* 28.2.2002.
- SIRO, PAAVO 1964: *Suomen kielen lauseoppi*. Helsinki: Tietosanakirja Oy.
- SKÖLD, TRYGGVE 1976: Kan Diderichsens satsschema tillämpas på finskan? – Fred Karlsson (toim.), *Papers from the third Scandinavian conference of linguistics*. Turku: Text Linguistics Research Group.

▷

- STASSEN, LEON 1985: *Comparison and universal grammar*. Oxford: Basil Blackwell.
- Suomen kielen perussanakirja II = *Suomen kielen perussanakirja. Toinen osa. L–R. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 55*. Helsinki: Valtion painatuskeskus 1992.
- TESNIÈRE, LUCIEN 1959: *Éléments de syntaxe structurale*. Paris: Klincksieck.
- UOTILA, EEVA 2000 [1980]: *Selected loans into Finnish and Baltic-Finnic*. Napoli: Istituto Universitario Orientale.
- VAN VALIN, ROBERT D. JR. – LAPOLLA, RANDY 1997: *Syntax. Structure, meaning and function*. Cambridge: Cambridge University Press.
- WACKERNAGEL, JACOB 1892: Über ein Gesetz der indogermanischen Wortstellung. – *Indogermanische Forschungen* 1 s. 333–436.
- VILKUNA, MARIA 1996: *Suomen lauseopin perusteet*. Helsinki: Edita.
- 2000: *Suomen lauseopin perusteet*. 2. painos. Helsinki: Edita.
- VÄHÄMÄKI, BÖRJE 1984: *Existence and identity*. Meddelanden från Stiftelsens för Åbo Akademi forskningsinstitut nr 99. Åbo: Åbo Akademi.

Kirjoittajan osoite (address):

Giellagas-instituutti

PL 1000

90014 Oulun yliopisto

Sähköposti: *pekka.sammallahti@oulu.fi*

Artikkelin tiivistelmä julkaistaan kirjoituksen toisen osan yhteydessä Virittäjän seuraavassa numerossa.

The summary for this article will be published in conjunction with the second part of the article in the next issue of Virittäjä (1/2003).